

Antika u Vrančićevom putopisu "Iter Buda Hadrianopolim"

Jurić, Božena

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:545997>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Božena Jurić

**ANTIKA U VRANČIĆEVOM PUTOPISU „ITER
BUDA HADRIANOPOLIM“**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

Božena Jurić

**ANTIKA U VRANČIĆEVOM PUTOPISU „ITER
BUDA HADRIANOPOLIM“**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković

Zagreb, rujan 2021.

Sažetak

Tema rada je analiza elemenata vezanih uz antiku u djelu Antuna Vrančića *Iter Buda Hadrianopolim*. Na početku rada iznosi se biografija Antuna Vrančića, a zatim povijesni kontekst razdoblja u kojem je pisan putopis, sam opis putopisa, te poglavlje o značajkama humanističke historiografije. Glavni dio rada započinje klasifikacijom antičkih izvora koji se u radu obrađuju, a dijele se na literarne i materijalne izvore. Literarni izvori podijeljeni su na grčke i rimske autore, a zatim su autori i kronološki poredani uz osnovne biografske podatke. Autori su u radu obrađeni onim redoslijedom kako se pojavljuju u tekstu. Na isti način obrađeni su i materijalni izvori koji se sastoje od elemenata usko vezanih uz grčku i rimsku kulturu i civilizaciju. Literarni izvori uspoređivani su s izvornim djelima iz kojih su preuzimani, te je određena njihova svrha i u kolikoj mjeri Vrančić odstupa od izvornika. Kod materijalnih izvora najvećim dijelom uspoređivana je točnost podataka koje Vrančić iznosi o pojedinim povijesnim činjenicama i mjestima u usporedbi s današnjim informacijama. Cilj rada je usporediti Vrančićeva istraživanja s današnjim gledištem i provjeriti u kojoj mjeri dosljedno preuzima podatke drugih autora. Unatoč mnogobrojnim greškama i zabudama u kojima se našao, svrha rada nije prikazati Vrančića lošim istraživačem, nego istaknuti važnost humanističke historiografije općenito i posebno u Vrančićevom putopisu, te njegov trud i doprinos u daljnjim istraživanjima područja koje je opisivao.

Ključne riječi: Antun Vrančić, putopis, biografija, literarni izvori, materijalni izvori, humanistička historiografija

Abstract

The theme of this work is analysis of antique elements in Antun Vrančić's work *Iter Buda Hadrianopolim*. At the beginning of the work there is Antun Vrančić's biography, after that a historical context of the period in which the travelogue is written, description of travelogue alone, and a chapter about features of humanistic historiography. The main part of the thesis begins with a classification of classical sources which are further elaborated, and divided into literary and material sources. Literary sources are divided into Greek and Roman authors which are listed in chronological order. The authors are analysed in the order they appear in the text. There is also an analysis of the material sources, which consist of elements closely related to Greek and Roman culture and civilization. Literary sources are compared with original works from which they are taken, their accuracy is determined and it is discussed in what measure does Vrančić deviate from the source materials. In the section on material sources, the accuracy of information which Vrančić gives on certain historical facts and places is compared to contemporary knowledge. The aim of the work is to compare Vrančić's research with today's point of view and analyse in what way he persistently takes information from other authors. Despite many mistakes and delusions he finds himself in, purpose of this thesis isn't to represent Vrančić as a bad researcher but to highlight the importance of humanistic historiography in general and particularly in Vrančić's travelogue, and his effort and contribution to further studies of areas he had described.

Keywords: Antun Vrančić, travelogue, biography, literary sources, material sources, humanistic historiography

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.2. Biografija	2
2. Povijesni kontekst	5
2.1. Opis putopisa	6
2.2. Značajke humanističke historiografije.....	8
3. Antički izvori u djelu <i>Iter Buda Hadrianopolim</i> Antuna Vrančića	10
3.1. Klasifikacija antičkih izvora.....	10
3.1.1. Literarni izvori	10
3.1.2. Materijalni izvori	13
4. Analiza antičkih izvora u djelu <i>Iter Buda Hadrianopolim</i> Antuna Vrančića	14
4.1. Literarni izvori	14
4.1.1. Strabon	14
4.1.2. Klaudije Ptolemej.....	19
4.1.3. Polibije	28
4.1.4. Tit Livije	28
4.1.5. Publije Vergilije Maron	29
4.1.6. Publije Ovidije Nazon.....	30
4.1.7. Gaj Julije Solin.....	31
4.1.8. Aristotel.....	32
4.1.9. Pomponije Mela	33
4.1.10. Gaj Plinije Sekundo Stariji.....	34
4.2. Materijalni izvori	34
4.2.1. Car Prob posadio je lozu na međi koja razdvaja Šaregrad i Ilok	35
4.2.2. Beograd je utemeljen na tragovima starih Grka i Rimljana.....	35
4.2.3. Nazivi za Beograd <i>Alba Graeca</i> i <i>Taurunum</i> :	36
4.2.4. „Krinke s Dionizovih svečanosti“	36
4.2.5. Trajanova cesta od Beograda do Carigrada	37
4.2.6. Natpisi starih Rimljana, urezani u kamenje koje je Vrančić pronašao i prepisao u Nišu	37

4.2.7. Primjeri gradskih kuća u Nišu koje su sagradile „rimске ruke“	43
4.2.8. Plodna polja posred kojih je položena Trajanova cesta	43
4.2.9. Izgradnja po uzoru na Rimljane i Grke	44
4.2.10. Tragovi rimskih i grčkih starina u Ulpianu	44
4.2.11. Grčki car je zajedno sa ženom za zaštitnicu držao svetu Sofiju, od tada <i>Ulpianum</i> postaje Sofija	45
4.2.12. Današnji stanovnici sve prilagođuju svom vremenu, a starine pripadaju Grcima, Makedoncima, Rimljanima, ali to je teško dokazati (možda se može pripisati Filipu)	45
4.2.13. Rimljani su Plovdiv nazivali još i <i>Trimontium</i> (Trobrdac)	46
4.2.14. Ostaci lukova akvedukta s Rupče	47
4.2.15. Na poljima grada Filipopola borili su se Julije Cezar s Pompejem, a zatim August i Brut s Kasijem	47
4.2.16. Grobnice u Plovdivu	48
4.2.17. Galipoljska cesta	48
4.2.18. Tri imena rijeke Strume	48
5. Zaključak	50
6. Literatura	52

1. Uvod

Tema ovog rada je analiza svih elemenata vezanih uz antiku u Vrančićevu putopisu. Ujedno potrebno je pronaći greške koje Vrančić čini dok preuzima antičke izvore i opisuje antička mjesta, te istaknuti njegovu ulogu i ulogu humanista općenito u daljnjem razvoju znanosti. Na početku rada čitatelj dobiva informacije o biografiji Antuna Vrančića. Zatim je opisan povijesni kontekst vremena u kojem je putopis nastao, te opis samog putopisa s okolnostima i rukopisima iz kojih se putopis može pročitati, te o njihovim izdanjima. Za ovaj rad korišten je putopis *Iter Buda Hadrianopolim* iz djela Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji*. Nadalje, navedene su i značajke humanističke historiografije koje je bilo važno opisati kako bi se pobliže shvatilo kako i na koji način je Vrančić uvrštavao podatke u svoj putopis.

Tema rada je usporedba literarnih izvora s djelima autora koje Vrančić preuzima kako bi se ustanovilo u kojoj mjeri slijedi izvornik ili odstupa od njega, te kako koristi izvore na grčkom najčešće preko prijevoda na latinski. Osim toga, kod literarnih izvora postoji i mnogo geografskih mjesta koja će biti uspoređena s današnjim informacijama kako bi se utvrdilo daje li Vrančić točne podatke ili griješi. Kod materijalnih izvora bit će važno odrediti jesu li povijesni podaci, osobe, materijalni ostaci, natpisi točno opisani u usporedbi sa suvremenim spoznajama. Konačno, glavna tema rada je proučiti sve izvore usko vezane uz antičku kulturu i civilizaciju zato što to i jest glavni predmet proučavanja humanista kakav je i bio Antun Vrančić. O značaju Vrančića i ostalih humanista kao prethodnika suvremene historiografije bit će više riječi u zaključku.

Na kraju, ova tema nije dosad proučavana, te ostavlja dalje prostora za istraživanje ne samo latinistima, nego i geografima te povjesničarima jer nudi mnoštvo geografskih i povijesnih činjenica.

1.2. Vrančićeva biografija

Antun Vrančić, humanistički pisac, hrvatski klerik, diplomat, rođen je u Šibeniku 30. svibnja 1504. Njegov latinizirani oblik imena je *Antonius Vrancius*, *Wrancius*, *Verantius* i *Werantius*, talijanski *Antonio Veranzio*, mađarski *Antal Verancsics*.¹ Rodio se kao najstariji sin od sedmero djece. Njegov otac Frane bio je patricij, a majka Margareta Statilić iz Trogira bila je sestra erdeljskog biskupa Ivana Statilića-Lučića.²

Najprije se obrazovao kod Ilije Tolimerića u rodnom Šibeniku, zatim kod Petra Berislavića u Ugarskoj, te nakon njegove smrti kod ujaka Ivana Statilića, koji se bavio i odgojem njegovog mlađeg brata Mihovila.³ Petar Berislavić učinio ga je vespremskim naddakonom, a kasnije ga je Ivan Statilić poslao na studij u Padovu, te je nastavio studiranje u Beču i Krakovu.⁴ Godine 1530. postaje tajnikom hrvatsko-ugarskog kralja Ivana Zapolje. S dvadeset i tri godine započinje diplomatsku karijeru. Dvije godine je obavljao dužnost unutar granica Ugarskog Kraljevstva, a nakon toga i u drugim zemljama poput Poljske kod kralja Žigmunda, osmanske Bosne, Venecije i Rima, te Francuske, Engleske i Beča. Nakon Zapoljine smrti 1540. godine ostao je u službi kraljice Izabele. Ona ga je poslala u Prag kod cara Ferdinanda, a poslije toga vratio se u Transilvaniju, te je 1546. bio poslan u Francusku. Zatim je navratio do Šibenika, a u međuvremenu je odlazio i u Krakov, a 1548. u Rim. Godine 1549. prelazi u službu cara Ferdinanda, kada postaje njegov tajnik, te je, iako se to ne spominje u biografiji koju je napisao njegov nećak Faust, Antun vjerojatno imao ljubavne skandale koji su ga spriječili da napreduje u Transilvaniji. Godine 1551. našao se na čelu bogate cistercitske opatije sv. Margarete u Pornovu što mu je poboljšalo i financijsku situaciju.⁵ Kako se nije slagao s Jurjem Utješinovićem, tako je

¹ *Carigradska pisma Antuna Vrančića, Hrvatski i engleski prijevod odabranih latinskih pisama / The Istanbul Letters*

² LIVAKOVIĆ, Ivo, *Poznati Šibenčani*, Šibenski biografski leksikon, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 2003, 496.

³ VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, (prijevod Šime Demo, uvodna studija i bilješke uz prijevod Castilia Manea-Grgin, tumač mjesta i osoba Šime Demo i Castilia Manea-Grgin), Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 2014, 8–9.

⁴ LIVAKOVIĆ, Ivo, *Poznati Šibenčani*, 2003, 497.

⁵ VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, 2014, 9–11.

iz službe transilvanskih otišao u službu habsburških vladara. Juraj Utješinović⁶ bio je ugarsko-erdeljski državnik, te se u sukobima za ugarsko prijestolje priklonio Zapolji. Od tada Vrančića čeka sve odgovornija diplomatska karijera jer je u travnju 1553. godine išao do osmanskog upravitelja središnje Ugarske, Ali-paše, gdje je sklopio primirje do studenog 1553. godine.⁷ 6. lipnja iste godine postao je pečuški biskup i kraljev savjetnik. Pridonio je oslobođenju ambasadora Giovannija Marije Malvezzija iz osmanskog zatvora. 19. studenog 1557. godine dobio je od Ferdinanda i njegovog sina Maksimilijana egersku biskupiju, a takva čast zahtijevala je i veliku odgovornost jer je trebao upravljati najvažnijom ugarskom dijecezom u vrijeme kada se Eger nalazio na granici između kraljevske i osmanske Ugarske. Njegove glavne zadaće bile su organizacija obrane grada i njegove utvrde od Osmanlija, od 1560. borio se i protiv javne djelatnosti protestantskih propovjednika, a bavio se i financijskim problemima dijeceze. 21. rujna 1561. posvećen je od nadbiskupa Nikole Olaha za egerskog biskupa. Te je godine car Ferdinand htio da ga zastupa na Tridentskom koncilu, ali je Vrančić to odbio, te je umjesto njega poslan Juraj Drašković. Nakon Ferdinandove smrti 1564. Maksimilijan je proglašen carem, a Antun ga je 1566. godine pratio u Ugarskoj prilikom vojnog pohoda Sulejmana Veličanstvenog.⁸ Godine 1567. Maksimilijan ga šalje kako bi pregovarao sa Sulejmanovim nasljednikom Selimom II., te mu polazi za rukom zaključiti mir s Turcima koji je sklopljen u Drinopolju 1568. Zatim je imenovan ostrogonskim nadbiskupom i ugarskim primasom 1569. godine. U Pragu je 1570. godine vjenčao carevu kćer Anu s Filipom II. koji je bio španjolski kralj.⁹ 24. lipnja 1572. godine postao je regent Ugarske, a te iste godine u Požunu je okrunio kneza Rudolfa za ugarskog kralja. Iz pisma poslanog Maksimilijanu iz Požuna 23. veljače 1573. saznajemo njegovo mišljenje u vezi sa seljačkom bunom na čelu koje je bio Matija Gubec, da su se seljaci opravdano pobunili protiv vlastelina, ali kako se boji da ne bi potražili osmansku pomoć. Kao stariji prelat morao je voditi i sjednice Ugarskog sabora, a u travnju 1573. otišao je zbog lošijeg zdravstvenog stanja u Prešov.¹⁰ Posljednji svibanj u svom životu proveo je daleko od rodnog grada Šibenika, te je 28. svibnja,

⁶ „Utješinović, Juraj“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63506>>., zadnji pristup 25. kolovoza 2021.

⁷ *Carigradska pisma Antuna Vrančića*, 2018, 33.

⁸ VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, 2014, 11., 12., 13.

⁹ LIVAKOVIĆ, Ivo, *Poznati Šibenčani*, 2003, 497.

¹⁰ VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, 2014, 16.

neposredno prije rođendana, sastavio oporuku: „Svoju knjižnicu i sve knjige koje su u njoj, kakve god vrste bile, ostavljam svojim nećacima Faustu, Kažimiru, Franji i Antunu. Ako među njima ima kakvih heretičkih knjiga, neka se spale, osim djela Martina Luthera, koja ostavljam crkvi blaženog Nikole u Trnavi, da bi se propovjednici i svećenici te crkve mogli njima služiti u pobijanju krivovjerja i krivovjeraca.“ Također je izrazio želju da bude pokopan u spomenutoj crkvi u Trnavi i zamolio Boga da mu oprostí grijehe. Nekoliko dana prije same smrti dobio je vijest da ga je papa proglasio kardinalom, ali nažalost, nije više mogao ni doputovati do Rima kako bi preuzeo titulu. 15. lipnja nadbiskup ostrogonski, prvostolnik ugarski, kardinal Svete rimske crkve, kraljevski namjesnik, diplomat, jedan od najvećih hrvatskih renesansnih književnika, obožavatelj Poljaka, ali i lijepih žena, Šibenčanin preminuo je u svojoj šezdeset i devetoj godini.¹¹ Iz njegova bogatog životopisa važno je još i spomenuti sljedeće činjenice: bio je suvremenik Lutherovih teza, bitke kod Mohača, Tridentskog koncila, propasti Sigeta i seljačke bune Matije Gupca. Neki od njegovih suvremenika bili su Erazmo Roterdamski, Michelangelo, Kopernik, Rabelais, Montaigne, od sunarodnjaka se tu nalaze Marin Držić, Petar Zoranić, Hanibal Lucić, Frane Petrić i ostali. Njegovo glavno životno geslo bilo je: *ex alto omnia* („s visina sve“), što jasno u sebi nosi kršćansku misao, ali i humanističku ideju nadahnuća i mašte. Cijeloga života bio je posvećen svojoj karijeri i brinuo se za svoju braću i nećake.¹²

Osim toga, istaknuo se i kao autor mnogih znanstvenih i povijesnih književnih djela, povijesne geografije, arheologije i etnografije. Napisao je biografije hrvatskog bana Petra Berislavića, državnika Jurja Utješinovića i kralja Ivana Zapolje koje su kasnije objavljene u djelu *Monumenta Hungariae historica (O događajima u Ugarskoj)*. Od putopisa najznačajniji je *Iter Buda Hadrianopolim (Putovanje od Budima u Drinopolje)* i *De itinere et legatione sua Constantinopolitana cum fratre Michaelae dialogus (Razgovor Antuna Vrančića s bratom Mihovilom o carigradskom putovanju i poslanstvu)*. U djelu *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae (O Transilvaniji, Moldaviji i Vlaškoj)* analizirao je epigrafske spomenike. Profesor Vratović procijenio je njegova pisma kao najviši domet epistolografije hrvatskog latinizma.

¹¹ NOVAKOVIĆ, Darko, VRATOVIĆ, Vladimir, *S visina sve: Antun Vrančić*, (urednici Krešo Novosel, Ivana Sor, prijevodi s latinskog Zdeslav Dukat, Darko Novaković, Josip Torbarina, Vladimir Vratović), Biblioteka hrvatski humanisti, Globus, Zagreb, ČPG DELO, Ljubljana, 1979, 268., 269.

¹² NOVAKOVIĆ, Darko, VRATOVIĆ, Vladimir, *S visina sve: Antun Vrančić*, 1979, 15., 17.

Dopisivao se s glasovitim ličnostima svoga vremena, a neki od njih su Erazmo Rotterdamski, Nikola Olah, Nikola Zrinski. Pisao je i pjesničke zbirke *Elegije* (Krakov, 1537.), *Otia* (Krakov, 1542.).¹³ Od djela koja su pisana na hrvatskom jeziku sačuvana je samo *Molitva*, objavljena 1637. godine u *Malom Katekizmu* kardinala Roberta Bellarina, a u katekizam ju je uvrstio Vrančićev sugrađanin Ivan Tomko Mrnavić (1580.–1637.)¹⁴

2. Povijesni kontekst

Osmansko Carstvo proširilo se tijekom 15. stoljeća diljem Balkanskog poluotoka i uništilo Bizantsko Carstvo i srednjovjekovne države Bugarsku, Srbiju i Bosnu. Iduća područja koja je namjeravalo osvojiti bila su Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo i Republika Venecija, koji su dotada pružali najjači otpor. Stoga, rana mladost Antuna Vrančića obilježena je teškim otporima ugarskih i mletačkih vladara osmanskom prodoru u srednju Europu. Kada je Sulejman I. Veličanstveni došao na vlast, pojavili su se i jači napadi na ugarski teritorij, što je bio prevelik izazov za mladog kralja Ludovika II. Jagelovića i nikako se nisu uspjeli oduprijeti. Ugarsko vodstvo odbilo je ponudu za mir koju im je poslao sultan Sulejman 1520. godine, kada je sjeo na prijestolje. Zbog te pogreške sultan je odlučio osvojiti Ugarsku, a zatim i ostatak srednje Europe. Godine 1521. osmanske snage osvojile su Beograd i time neometano napredovale u središte ugarske države. Ključna u tim događajima bila je 1526. godina kada je osmanska vojska s već spomenutim sultanom prodrla u ugarski teritorij na jugu Mađarske u grad Mohač, gdje se odvila bitka u kojoj je poražena ugarska vojska na čelu s Ludovikom II., koji je poginuo prilikom bijega nakon bitke. Ludovikova smrt bez nasljednika i osmanska pobjeda bile su uzrokom propasti ugarske države, premda je Sulejman Veličanstveni odlučio vladati njome preko novog hrvatsko-ugarskog kralja kao svojega vazala, a ne osvojiti cijelu Ugarsku. Međutim, taj plan poremetili su mu Habsburgovci, koji su također željeli vladati Ugarskom. Svi ti događaji prouzrokovali su

¹³ LIVAKOVIĆ, Ivo, *Poznati Šibenčani*, 2003, 497., 498.

¹⁴ VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, 2014, 35.

habsburško-osmanski sukob, koji je potrajao gotovo tristo i pedeset godina i imao velik utjecaj na razvoj događaja u jugoistočnoj Europi.¹⁵

Sam Antun Vrančić sudjelovao je u nekim od najvažnijih događaja za Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo tog vremena. Najprije, kao tajnik na dvoru Ivana Zapolje, a nakon toga i kod cara Ferdinanda i njegovih nasljednika. O njegovim ulogama i položajima primasa, regenta, visokog premeta i diplomata već je dosta toga istaknuto u biografiji, ali je važno istaknuti kako su upravo ti svi događaji, te važne povijesne ličnosti koje je poznao, utjecali na njegova djela i korespondenciju.¹⁶

2.1. Opis putopisa *Iter Buda Hadrianopolim*

Antun Vrančić je napisao putopis *Iter Buda Hadrianopolim* kako bi opisao svoju diplomatsku misiju iz 1553. godine. Iako je njegova konačna destinacija bio Konstantinopol, putopis je sačuvan u fragmentima, govoreći samo o dijelu puta od Budima do turskog grada Edirnea. Tijekom ovoga putovanja Vrančić je imao priliku vidjeti velik broj gradova, utvrda, sela, rijeka i planina. Opis brojnih običaja ljudi, navođenje toponima, hidronima i oronima čini ovaj putopis zanimljivim. Premda nedostaje opis kraja putovanja, putopis sadrži dovoljno ključnih elemenata koji su potrebni za žanr putopisa (pripovjedač koji uspostavlja vrijeme i mjesto putovanja, istaknut razlog putovanja i osobu koja je u njemu sudjelovala, određen put, digresije, poučne elemente), te se stoga može svrstati u putopis koji nije fikcija.¹⁷

Rukopisna tradicija ovog putopisa je sljedeća: autograf putopisa sačuvan je u Nacionalnoj knjižnici Széchényi u Budimpešti. Nadalje, putopis se može pronaći u rukopisu djela *De Illyrico Caesaribusque Illyricis* Ivana Tomka Mrnavića.¹⁸ Vrančićev putopis nalazi se i u djelu *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia)* Alberta Fortisa tiskanom 1774. godine. Fortisovo djelo o

¹⁵ *Carigradska pisma Antuna Vrančića*, 2018, 24.

¹⁶ VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, 2014, 8.

¹⁷ „Putopis“ (<https://www.lektire.hr/putopis/>, zadnji pristup 31. srpnja, 2020.)

¹⁸ SORIĆ, Diana; SERREQUI JURIĆ, Teuta, “Literary Aspects of Antun Vrančić’s Travelogue *Iter Buda Hadrianopolim*”, *Živa Antika*, 68, Skopje, 2018, 153–155.

dalmatinskim krajevima nastalo je u duhu prosvjetiteljstva, pisano je na talijanskom jeziku, a doživjelo je uspjeh i izvan Italije. Alberto Fortis živio je u doba prosvjetiteljstva, te je u ranoj dobi bio očaran skupljanjem kamenja, bilja i planinarenjem. S dvadeset i četiri godine krenuo je na svoje prvo znanstveno putovanje 1765. godine u Istru. Drugo putovanje proveo je na otocima Cresu i Lošinju, te Novigradu. 1771. godine treći put posjećuje Dalmaciju s dva Engleza. Na putu je bio zauzet tiskanjem i korigiranjem knjige o Cresu i Lošinju. Kada se oslobodio obaveza prema redu, posvetio se sređivanju rukopisa *Put po Dalmaciji*. Boravak u Dalmaciji obogatio je njegove materijale za novu knjigu, a osim toga sakupljao je geološku građu i starine. Josip Gennari trebao je napisati poglavlje o Vrančićima, to jest pripremiti Vrančićev tekst *Putovanje iz Budima u Drinopolje*. Ipak, to je učinio Fortis sam. 14. prosinca 1780. održao je govor u Padovi na Akademiji, te je kroz naredna dva mjeseca sredio bilješke o dubrovačkim običajima i odlučio na poticaj profesora Clementa Sibiliata objaviti spomenute bilješke ranije.¹⁹ Josip Gennari²⁰ rođen je u Padovi 1721., diplomirao je teologiju 1743., te se iduće godine zaređio za svećenika. Kratko je predvao u Veneciji, ali većinu života provodi u Padovi. Bio je prevoditelj, te vodio dnevnik od 1739. do 1800. o važnim događajima u Padovi. Preminuo je 1800. godine u Padovi. U povodu 200. obljetnice objavljen je pretisak toga djela kao zajedničko izdanje izdavačkih kuća Otta Sagnera iz Münchena i „Veselina Masleše“ iz Sarajeva. Iste godine, 1974. donijela je „Nedjeljna Dalmacija“ opsežniji reportažni izbor iz Fortisova *Put po Dalmaciji*. Godine 1984. izlazi cjelovit prijevod Fortisova djela na hrvatskom jeziku, te za razliku od stranih prijevoda sadrži i Vrančićevo *Putovanje iz Budima u Drinopolje*, a iz engleskog je izdanja preveden *Appendix*, tj. *Dodatak*. Poglavlje o Dubrovniku ne nalazi se ni u ovom izdanju jer je izgubljeno, a bakrorezi koji su krasili knjigu ušli su u izdanje.²¹

U srpnju 1552. godine Kara Ahmed-paša osvojio je grad Temišvar i tako učvrstio osmansku vlast nad Banatom. Nakon toga Osmanlije su osnovale Temišvarski ejalet, odnosno osmansku pokrajinu pod izravnom osmanskom kontrolom. Osmansko osvajanje Temišvara

¹⁹ MULJAČIĆ, Žarko, *Kako je A. Fortis pripremao za drugo francusko izdanje „Put u Dalmaciju“ novo poglavlje o Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 17, 1979, 242.

²⁰ „Gennari, Giuseppe“, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-gennari_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-gennari_(Dizionario-Biografico)/), zadnji pristup 30. kolovoza 2021.

²¹ FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, (priređio Josip Bratulić), Globus, Zagreb, 1984

ugrozilo je habsburške interese i njihovu kontrolu nad Transilvanijom. Zbog svih tih događaja Ferdinand I. u proljeće 1553. godine šalje habsburšku delegaciju na čelu s Antunom Vrančićem u sultanovu prijestolnicu da ishodi mir s Osmanskim Carstvom, te da uz plaćanje godišnjeg „dara“ Habsburgovci osiguraju vlast nad Transilvanijom. Ferdinand I. imao je povjerenje u Vrančića kad ga je imenovao za vođu tako teške misije. Nakon što je Vrančić preko Ali-paše ishodio odgovor iz Istanbula da habsburško poslanstvo može mirno otići u osmansku prijestolnicu, on i Ferenc Zay zaputali su se 26. srpnja 1553. iz Budima niz Dunav na četiri velike lađe i uz pratnju šest riječnih brodica. Ferenc Zay (1526.–1564.) bio je humanist, visoki vojni dužnosnik i diplomat na dvoru kralja Ferdinanda I., te historiograf. Porijeklom je bio iz blizine Vukovara, a pohađao je i studij u Padovi.²² Poslanstvo su činile ukupno šezdeset i dvije osobe, a među njima nalazili su se brojni vojnici i časnici, kuhari, krojači, konjušari i drugo pomoćno osoblje. Putovali su samo danju jer je noću bilo opasno putovati rijekom. Kod Beograda delegacija je nastavila putovanje kopnenim putem uz tok rijeke Morave, a od grada Niša dalje kroz osmansku Bugarsku i Trakiju prema Istanbulu. Tijekom svog putovanja Antun Vrančić napisao je svoj već spomenuti nedovršeni putopis *Iter Buda Hadrianopolim*. U sačuvanom dijelu sadržani su važni etnografski i geografski opisi pokrajina kojima je delegacija putovala. Nakon mjesec dana putovanja poslanstvo je 25. kolovoza 1553. godine stiglo u Istanbul. Vrančić i Zay su 29. kolovoza s Rustem-pašom dogovorili petogodišnje produljenje mirovnog ugovora i smanjenje danka na polovicu dotadašnjeg iznosa od trideset tisuća zlatnika.²³

2.2. Značajke humanističke historiografije

Prije nego što se krene na detaljan opis antičkih literarnih izvora i materijalnih ostataka koje Vrančić spominje u svom djelu *Iter Buda Hadrianopolim*, valja nešto reći o karakteristikama humanističke historiografije s posebnim naglaskom na antiku. Antun Vrančić stvarao je unutar razdoblja od 1500. do 1800. godine koje se na području Europe naziva „rani novi vijek“, odnosno

²² „Ferenc Zay“ (https://referenceworks.brillonline.com/entries/christian-muslim-relations-ii/ferenc-zay-COM_26393, zadnji pristup 29. srpnja 2020.)

²³ *Carigradska pisma Antuna Vrančića*, 2018, 36–41.

u razdoblju renesanse koje je trajalo u 15. i 16. stoljeću. Način razmišljanja tog doba inspiriran je antikom, racionalnošću, znanstvenošću, te početkom sekularizacije, a sve to pridonosi novom određenju u historiografiji. Nakon izuma tiska sve se više objavljuje, te jača pismenost i znanje. Stoga povećanje korištenja izvora i literature utječe na novo shvaćanje povijesti u obrazovanim slojevima, a historiografija doživljava napredak. Kao odraz novog shvaćanja povijesti humanisti 15. i 16. stoljeća imaju svijest o razlici vremena između sadašnjosti, antike i srednjeg vijeka, bez dogme pristupaju filozofskoj i književnoj baštini, duhovnim vrednotama antike, te poimanju povijesnih događaja iz njih samih.²⁴ Tako književnici komentiraju klasična djela, „antikvari“²⁵ nastoje sustavno rekonstruirati tekstove originala i prikupiti što više izvora o antici, a historiografi opisuju zanimljive i poučne povijesne događaje. Antički historiografi bude strahopoštovanje kod humanističkih historiografa, te zbog toga oni ne žele provjeravati vjerodostojnost djela antičkih autora. Zadaća historijskog djela je poučiti, ali i pružiti estetski užitek, no humanistima je ipak važnije istinito prikazivanje. Zbog toga oni imaju zadaću uspostaviti izvorni tekst ili njegovu najstariju predaju. Osim tih svih značajki postoje uvjeti koji se moraju ispuniti kako bi humanistički historiografi mogli koristiti antičke uzore, a to su sustavno skupljani, pregledani i uređeni tekstovi iz kojih se traži njihovo izvorno značenje, te prodiranje do najstarije predaje, čišćenje i komentiranje povijesnog teksta. Jedan je od ciljeva humanističkih filologa prikazati antiku kao nedostižan uzor.²⁶ Sve ovo navedeno može se povezati uz Antuna Vrančića koji je pravi primjer ljubitelja starina, kako u literarnom pogledu, tako i po interesu za antičke materijalne ostatke koji se ogleda i u tome što je zaslužan za otkriće *Monumentum Ancyranum*, odnosno *Res gestae Divi Augusti*.

Kod korištenja antičkih izvora humanistički historiografi nisu u potpunosti oponašali djela iz kojih su preuzimali citate, nego su težili tomu da njihov jezik nalikuje jeziku autora od kojeg su preuzimali. Upotrebljavali su sintagme i fraze koje se javljaju u djelima antičkih historiografa, a

²⁴ GROSS, Mirjana, *Suvremena historiografija*, Novi liber, Zagreb, 1996, 54–56.

²⁵ Antikvar je ljubitelj starina, čovjek koji skuplja književna, epigrafska i arheološka svjedočanstva, spašava ostatke antike od propasti, ali ih drži fragmentima koji ne mogu biti predmet historijskog ispitivanja. (GROSS, M., *Suvremena historiografija*, 96, 57).

²⁶ GROSS, Mirjana, *Suvremena historiografija*, 1996, 56–57.

to je rezultiralo sličnošću s originalnim djelima. Kako bi postigli takav učinak, humanistički historiografi morali su biti izuzetno dobro obrazovani, odnosno poznavati klasične jezike.²⁷

Na kraju, jasno je kako bi se takav način citiranja prethodnih autora danas smatrao plagiranjem, ali tada je to bila uobičajena praksa. Time se odavala čast određenim autorima, dok je način ili izbor uvrštavanja takvih tekstova pobliže govorio o samom razumijevanju i tumačenju povijesti pojedinih autora.²⁸

3. Antički izvori u djelu *Iter Buda Hadrianopolim* Antuna Vrančića

3.1. Klasifikacija antičkih izvora

Pod antičkim izvorima smatraju se citati, parafraze, motivi, teme djela grčkih i rimskih autora koji stvaraju u razdoblju antike, odnosno od samih početaka arhajske umjetnosti u Grčkoj u 8. st. pr. Kr. do druge polovice 5. stoljeća kada je palo Zapadno Rimsko Carstvo.²⁹

Antički izvori bit će dalje podijeljeni na literarne i materijalne izvore, a književni izvori na grčke i rimske (među njima će biti spomenuti sljedeći autori: Aristotel, Polibije, Strabon, Publije Vergilije Maron, Publije Ovidije Nazon, Tit Livije, Pomponije Mela, Gaj Plinije Sekundo Stariji, Klaudije Ptolemej, Gaj Julije Solin).

3.1.1. Literarni izvori

U poglavlju 4.1. bit će opisani i analizirani svi citati usko vezani uz antičke autore.

²⁷ REZAR, Vlado, „Uvodna studija“, u: CRIJEVIĆ TUBERON, Ludovik, *Komentari o mojemu vremenu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, LXII–LXIII.

²⁸ TVRTKOVIĆ, Tamara, „Historiography and Humanistic Sources“, u *Classical Heritage from the Epigraphic to Digital*, (urednici Irena Bratičević i Teo Radić), Ex libris, Zagreb, 2014, 188.

²⁹ „Antika“, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3034>, zadnji pristup 11. prosinca 2020.

3.1.1.2. Klasifikacija antičkih autora

U sljedećoj tablici se prikazuje podjela autora na grčke i rimske autore čiji su citati spomenuti u djelu *Iter Buda Hadrianopolim* Antuna Vrančića:

grčki autori	rimski autori
Klaudije Ptolemej	Tit Livije
Strabon	Publije Vergilije Maron
Polibije	Publije Ovidije Nazon
Aristotel	Pomponije Mela
	Gaj Julije Solin
	Gaj Plinije Sekundo Stariji

3.1.1.3. Kronološki redosljed antičkih autora

U ovom poglavlju prikazuje se kronološki redosljed antičkih autora čija se djela pojavljuju u *Iter Buda Hadrianopolim* Antuna Vrančića. Uz to, bit će navedeno razdoblje djelovanja tih autora uz koja će biti dodana i razdoblja grčke i rimske književnosti zbog lakšeg snalaženja. Bit će navedena i djela iz kojih je Antun Vrančić preuzimao citate:

- a) **Aristotel** (Ἀριστοτέλης),³⁰ 384.–322. pr. Kr., stvarao je u klasičnom razdoblju grčke književnosti.³¹ Djelo iz kojeg je Antun Vrančić koristio podatke za svoj putopis *Iter Buda Hadrianopolim* naziva se Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων (*De mirabilibus auscultationibus*, „O

³⁰ Za sve biografske podatke bit će korišten izvor *Leksikon antičkih autora*, (priredio Dubravko Škiljan, autori natuknica Marina Bricko, Zlatko Šešelj, Dubravko Škiljan, stručna suradnica Nina Čengić), Matica hrvatska, Naklada MD Zagreb, 1996

³¹ „Grci“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23202>., zadnji pristup 13. siječnja 2021. Grčka književnost podijeljena je na *Arhajsko (pretklasično) razdoblje* (oko 750. približno do 450. pr. Kr.), *Klasično razdoblje* (oko 450. do 323. pr. Kr.), *Helenističko razdoblje* (323. do 27. pr. Kr.), *Rimsko razdoblje* (27. pr. Kr. do 529). Ova podjela i izvor bit će korišteni i kod ostalih autora.

neobičnim vijestima“). Mnogi se znanstvenici slažu da autor djela nije Aristotel, ali budući da pripada peripatetičkoj školi, pripisuje se grupi djela pod zajedničkim nazivnikom Pseudo-Aristotel.³²

- b) **Polibije (Πολύβιος)**, 2. st. pr. Kr., pripada helenističkom razdoblju grčke književnosti. Djelo koje je korišteno u navedenom putopisu naziva se *Ἱστορίαι* (*Povijest*).
- c) **Strabon (Στράβων)**, 1. st. pr. Kr./ 1. st., a djelo koje je korišteno u putopisu zove se *Γεωγραφικά* (*Geografija*). Stvarao je većinom u rimskom razdoblju grčke književnosti.
- d) **Publije Vergilije Maron (Publius Vergilius Maro)**, 70.–19. pr. Kr., a djelo se zove *Aeneis* (*Eneida*). Stvarao je većinom u Ciceronovu dobu (zlatni vijek rimske književnosti).³³
- e) **Publije Ovidije Nazon (Publius Ovidius Naso)**, 43. pr. Kr. – 17. ili 18. g., a djelo se zove *Heroides* ili *Epistulae heroidum* (*Heroide* ili *Pisma junakinja*). Rimski je pjesnik koji pripada Augustovu dobu, odnosno zlatnom vijeku rimske književnosti.
- f) **Tit Livije (Titus Livius)**, 59. pr. Kr. – 17. g., a djelo se zove *Ab urbe condita* (*Od osnutka grada*). Pripadao je zlatnom vijeku rimske književnosti (Augustovo doba).
- g) **Pomponije Mela (Pomponius Mela)**, 1. st., a djelo se zove *Chorographia* (*Opis zemalja*). Stvarao je u srebrnom vijeku rimske književnosti.
- h) **Gaj Plinije Sekundo Stariji (Gaius Plinius Secundus Maior)**, 23./24.–79. g., a djelo koje se spominje u putopisu zove se *Naturalis historia* (*Prirodoslovlje*). Stvarao je u srebrnom vijeku rimske književnosti.
- i) **Klaudije Ptolemej (Κλαύδιος Πτολεμαῖος)**, oko 100. – oko 170. g., a djelo se zove *Γεωγραφικὴ ὑφήγησις* (*Geografska uputa*). Stvarao je u rimskom razdoblju grčke književnosti.

³² Aristotle: *Minor works, On Marvellous Things Heard (De Mirabilibus Auscultationibus)*, Loeb Classical Library, Cambridge (Mass.) and London, 1936
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Aristotle/de_Mirabilibus*.html, zadnji pristup 26. prosinca, 2020.

³³ „rimska književnost“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52909>., zadnji pristup 14. siječnja 2021. Rimska književnost dijeli se na pretklasično ili arhajsko razdoblje (240. do 80. pr. Kr.); tzv. zlatni vijek (80. pr. Kr. do 14.), s dvama odsječcima (Ciceronovo doba: 80. do 30. pr. Kr.; Augustovo doba: 30. pr. Kr. do 14.); tzv. srebrni vijek (razdoblje ranoga carstva, 14. – 117.); razdoblje kasnoga carstva (»stoljeća propadanja«, 117. – 476., odnosno 524). Ova podjela i izvor bit će korišteni i kod ostalih autora.

j) **Gaj Julije Solin** (*Gaius Iulius Solinus*), 3. st., a djelo koje je Antun Vrančić citirao u svom putopisu *Iter Buda Hadrianopolim* naziva se *Collectanea rerum memorabilium* (*Zbirka spomena vrijednih stvari*). Stvarao je u razdoblju kasnog carstva rimske književnosti.

3.1.2. Materijalni izvori

Kod materijalnih izvora bit će obrađena sva navođenja Antuna Vrančića u djelu *Iter Buda Hadrianopolim* koja su usko vezana uz grčku i rimsku antičku kulturu i civilizaciju. Dakle, osim materijalnih izvora kao što su na primjer ceste sagrađene u antici, ovoj kategoriji pripadat će i sva ostala spominjanja u djelu koja se tiču antike, a to su antički carevi, nazivi mjesta, običaji i ostalo. Oni će biti prikazani redosljedom kojim se javljaju u putopisu.³⁴

³⁴ Za sljedeće citate bit će korišteno djelo VRANČIĆ, Antun *Iter Buda Hadrianopolim, versio electronica* koje se nalazi na stranici *Croatiae auctores Latini (CroALa) Collectio electronica*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.261:2.croala>, zadnji pristup 28. prosinca, 2020.

4. Analiza antičkih izvora u djelu *Iter Buda Hadrianopolim* Antuna Vrančića

4.1. Literarni izvori

U ovom poglavlju uspoređivat će se citati Antuna Vrančića navedeni ranije u ovom radu s izvornim djelima iz kojih su preuzimani kako bi se utvrdilo u kojoj mjeri se podudaraju izvornik i Vrančićevi citati, te kakva su djela koja su citirana i u koju svrhu koristi baš te citate. Kod grčkih autora iz kojih je Antun Vrančić preuzimao citate riječ je o parafrazama ili o prijevodima na latinski jezik, te će se i kod njih odrediti svrha i pronaći točna mjesta iz kojih je crpio izvore za svoje djelo.

4.1.1. Strabon³⁵

a) *De Belgradi nominibus dicere non omittam. Albam Graecam appellavere veteres, credo, a Graecis conditoribus, qui ea loca initio tenuerunt, quod e Strabone etiam in VII. cognosci licet, qui Dacis has regiones, quae olim Moesiae appellabantur, dicit fuisse propinquas;* (p. 297)

Ovaj citat preuzet je iz sedme knjige, trećeg poglavlja, te od desetog do dvanaestog odjeljka Strabonova djela Γεωγραφικά (*Geografija*). U tom dijelu Strabon govori o tome da Apolodor daje neka objašnjenja držeći se činjenice da su Mizijci spomenuti još kod Homera u *Ilijadi*. Elije Kato (*Aelius Catus*) prema Strabonu premjestio je s druge strane Dunava u Trakiju pedeset tisuća Geta, koji govore jezikom srodnim tračkom. Bilo da su oni iz nekadašnjih vremena bili tako nazivani, bilo da su pomalo promijenili svoje ime u Aziji, nije sigurno jesu li se oni u Trakiji najprije nazivali Mizijcima.³⁶ Nadalje, Strabon opisuje vladara Burebistu koji je ujedinio pleme i doveo pod vlast Geta susjedne države. Postao je prijetnja čak i Rimljanima, bez straha je prešao

³⁵ Svi citati preuzeti su iz djela VRANČIĆ, Antun, *Iter Buda Hadrianopolim*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafile/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.261:2.croala>, zadnji pristup 17. prosinca, 2020.

³⁶ Za grčki tekst i prijevod na engleski bit će korištena sljedeća stranica, *The Geography of Strabo*, prijevod London, George Bell & Sons, 1903, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0239%3Abook%3D7%3Achapter%3D3%3Asection%3D10>, zadnji pristup 28. siječnja 2021.

Dunav, porazio Trakiju, Makedoniju i Iliriju. Ubijen je u zasjedi prije nego što su ga napali Rimljani. Kada je car August poslao vojsku protiv njih, bili su podijeljeni na pet država, ali su takve podjele bile kratkotrajne i promjenjive u svojoj veličini. Na kraju, Strabon govori da još uvijek postoji nekadašnja podjela tih naroda, a neki ih nazivaju Getima, a neki Dačanima. Geti su se rasprostirali prema Crnom moru i istočno, ali Dačani su se smjestili na suprotnoj strani prema Germaniji i izvorima Dunava, za koji se dio smatra da su Dačani nastanjivali od najranijeg vremena. Zaključuje kako je narod koji je ojačao zbog Burebiste, do tada bio potpuno oslabljen zbog građanske nesloge i borbi s Rimljanima. Vrančić pak zamjenjivo koristi pojmove Mizija i Mezija, a do zabune dolazi zato što je Mezija antička pokrajina na Balkanskom poluotoku koja je dobila ime po tračkom plemenu Mežana (Μυσοί, Mysoí, *Moesi*). Vrančić govori o starim nazivima za Beograd, pa to onda povezuje s vladavinom Grka na tim područjima.

b) *Caeterum tota haec ora Danubii dextera munita olim erat urbibus et castellis per Romanos, in quibus praesidia tenebant militaria contra incursiones Dacorum, ut est videre in Strabone lib. VII. ubi dicit, Danubium quam longe per Dacorum agrum fluat, Danubium vocari, postea Istrum, donec Pontum attigerit per Getas.* (p. 301)

Citat se nalazi u trećem poglavlju sedme knjige, te u trinaestom odjeljku Strabonove Γεωγραφικά (*Geografija*). U tom poglavlju Strabon opisuje rijeku Moravu kako protječe kroz zemlju Dačana i utječe u Dunav. Ondje su Rimljani gradili vojne utvrde, te su za to uzeli gornji dio te rijeke od njezina izvora do vodopada. Rijeka o kojoj se ovdje govori je Dunav, a dio od izvora do vodopada spominje se zato što je to onaj dio koji se zove Dunav. Taj dio rijeke teče najviše kroz zemlju Dačana. Dio koji teče kroz zemlju Geta, pa sve do Crnog mora nazivaju Istar. Dačani govore isti jezik kao i Geti. Geti su najpoznatiji među Grcima po velikom broju pohoda koje su napravili s obje strane Dunava i što su pomješani među Tračanima i Mizijcima. Jednom kada su Geti i Dačani narasli do najvećeg broja, bili su u mogućnosti da na noge postave vojsku od dvjesto tisuća ljudi, ali sada su smanjeni na oko četrdeset tisuća ljudi i još uvijek nisu podložni Rimljanima jer se nadaju u pomoć Germana koji su neprijatelji Rimljana. Antun Vrančić prikazuje povijest vezanu uz rijeku Dunav u rimsko doba, ratovanja Rimljana s tamošnjim

narodima Dačanima i Getima, te nazive kojima su ti narodi nazivali rijeku Dunav, a to su *Danubius* i *Ister*.³⁷

c) *Nisi si Philippo patri Alexandri Magni ascribatur, qui Philippos seu mavis, Philippopolim, aut Trimontium, trino enim nomine utitur, urbem proxime condidit, idque partim contra hostes, partim propter utilitatem vectigalium, quae a mercatoribus accipiebantur, qui secure ea via utebantur, ex Thracia in Mysiam, et hinc in Thraciam, freti ejusmodi praesidiis, commeabant. Nec nos, puto, fallit ista conjectura, Strabo enim in VII. de hoc ipso facit mentionem, quum de Strymone amne loquitur, ad quem Philippus eandem urbem condiderat. Ejus verba haec sunt: Quoniam Philippus eximio captus studio, ut haec sibi loca vendicaret, maxima ex metallis et reliqua locorum ubertate vectigalia constituit.* (p. 320)

Citat se nalazi u sedmom poglavlju sedme knjige, te u četvrtom odjeljku Strabonova djela Γεωγραφικά (*Geografija*). Vrančić pogrešno pripisuje stare građevine kralju Filipu II. Makedonskom, na što ga je navela sličnost topografskih imena Filipa i Filipopola (Plovdiva), a time je upao u zabludu još veću nego ostali putopisci. Osim što je kod njega kralj Filip II. Makedonski graditelj Plovdiva, Vrančić zamjenjuje rijeku Strumu i Maricu koju tijekom cijelog putopisa do Edirnea pogrešno naziva Strumom.³⁸ Od Strabona u gore navedenom poglavlju preuzima činjenicu o cesti *Via Egnatia*, ali upada u niz pogrešaka s obzirom da je zamijenio grad Filipe i Plovdiv. Filipi su veći grčki grad kojima je najbliži otok Tas, a zvali su se Krenid sve do 356 g. pr. Kr. kada ih je kralj Filip II. Makedonski po sebi nazvao Filipi. Dakle, Vrančić krivo tvrdi da je on graditelj Plovdiva. Grad se nalazi na spomenutoj cesti *Via Egnatia*.³⁹ Osim toga grad Filipi se nalazi između ušća rijeka Strume i Meste. Mesta je rijeka koja protječe kroz

³⁷ Istar (grč. Ἰστρος), Dunav istarski, mitski odvojak Dunava koji prema mnogim piscima iz klasične starine utječe u Jadransko more. Skitsko ime *Istros* za donji tok Dunava prvi je zabilježio Hesiod oko 700. pr. Kr., a keltsko, za srednji i gornji tok Dunava, zabilježio je Cezar oko sredine I. st. pr. Kr. u lat. liku *Danubius*. Sve dok rimske legije nisu izbile u srednje Podunavlje nije se pravo znalo da su Istar i *Danubius* ista rijeka, kao ni gdje joj je izvorište.

„Istar“ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1194>, zadnji pristup 10. veljače 2021.

³⁸ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 38., JAZU, 1844

³⁹ „Philippi“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Philippi>, zadnji pristup 10. ožujka 2021.

Bugarsku i Grčku, a izvire iz planine Rile, te utječe u Egejsko more.⁴⁰ Struma je pak rijeka koja se nalazi također u Bugarskoj i Grčkoj, izvire u planini Vitoši u Bugarskoj, te također utječe u Egejsko more.⁴¹ Plovdiv je drugi po veličini bugarski grad koji se nalazi na obalama rijeke Marice. U 4. st. pr. Kr. bio je poznat po imenu Filipopol prema Filipu II. Makedonskom.⁴² Zbog sličnog naziva Filipi i Filipopol nije neobično što je Vrančić zamijenio ta dva grada. Ono što je Vrančić točno preuzeo od Strabona jest činjenica da je kralj Filip II. Makedonski ubirao porez od rudnika i ostalih prirodnih bogatstava.

d) ... *Strabo in septimo minime eum vera dicere coarguit, dicens id esse impossibile propter multas aëris densitates, quae obscurant aciem nostri visus, et propter spatium nimis longum.* (p. 322)

Citat koji Vrančić preuzima nalazi se u petom poglavlju sedme knjige, te u prvom odjeljku Strabonova djela Γεωγραφικά (*Geografija*). Vrančić opisuje kako se s uzvisine Knišave dolazi do sela Vetrena i do rijeke Strume, te da se ranije spomenuti vrhovi Hema šire u dva kraka. Lijevi je okrenut prema Crnom moru, a desni prema Egejskom. Knišava je danas planina Rila čiji se najviši vrh naziva Musala, te iz nje izvire rijeke Mesta, Marica i Iskar.⁴³ Vetren je selo koje se nalazi u pokrajini Paradžik.⁴⁴ Hem je antički naziv za Balkansko gorje koje se nalazi u Bugarskoj i Srbiji, a najviši vrh je Botev. Po njemu je Balkanski poluotok dobio ime.⁴⁵ Polibije tvrdi da se s planine Hem može vidjeti Crno i Jadransko more te Dunav, što je suprotno mišljenju Strabona. Strabon u tom poglavlju opovrgava Polibija činjenicom da je Jadransko more previše udaljeno i da previše stvari sprečava pogled. Vrančićev stav o tome što je vidljivo s Hema bit će jasniji tek u odjeljku 4.1.4. a) kod Livijeve citata.

⁴⁰ „Nestos“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_(river)), zadnji pristup 10. ožujka 2021.

⁴¹ „Struma“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_(river)), zadnji pristup 10. ožujka 2021.

⁴² „Plovdiv“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Plovdiv>, zadnji pristup 10. ožujka 2021.

⁴³ „Rila“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Rila>, zadnji pristup 11. ožujka 2021.

⁴⁴ „Vetren“, https://en.wikipedia.org/wiki/Vetren,_Pazardzhik_Province, zadnji pristup 11. ožujka 2021.

⁴⁵ „Balkan Mountains“, https://en.wikipedia.org/wiki/Balkan_Mountains, zadnji pristup 11. ožujka 2021.

e) ... **Strabo** quoque **Ptolomaeo** vetustior, idem videtur sentire in **VII. libro**: *Trans amnem, inquit, Strymonem usque ad Ponticum ostium et Haemum montem cuncta sunt Thracum, excepto littore, quod Graeci tenent.* (p. 329)

Vrančić opisuje kako je i Strabonov stav da rijeka Struma izvire u gorama koje dijele Trakiju od Makedonije. Osim toga pridodaje činjenicu preuzetu iz sedmog poglavlja sedme knjige i četvrtog odjeljka Strabonova djela Γεωγραφικά (*Geografija*) kako se s one strane Strume do ulaza u Crno more i planine Hem prostiru tračke zemlje, a da obalom vladaju Grci. Strabon u navedenom poglavlju opisuje kako je zemlja od početka makedonskih i peonskih planina, te uzduž rijeke Strume naseljena Makedoncima, Peoncima i nekim tračkim plemenima. Druga strana rijeke Strume do Crnog mora i planine Hem pripada Tračanima, osim obale koja pripada Grcima. Neki od njih žive na Propontidi, odnosno na Mramornom moru, neki na Helespontu, neki na Saroškom zaljevu, a neki na Egejskom moru. Dakle, Vrančić u potpunosti preuzima podatke od Strabona. Strabon, a za njim Vrančić daju točne podatke o podjeli vlasti na području oko rijeke Strume odnosno Trakije.⁴⁶

f) *At, perstante firmiter Ptolomaeo in sententia, idem Strabo, quum eodem ipso libro VII. dicat plerosque totam a Strymone plagam ad Nestum usque amnem Macedoniae ascribere, quo fortasse Tonciam amnem Nestum vult esse, ...* (p. 329)

Vrančić malo prije u tekstu navodi kako je Strabon stariji od Ptolemeja što je i točno, a zatim ovdje kaže da je Ptolemej postojan u svom mišljenju. Zatim tvrdi kako je Strabon u sedmoj knjizi, u sedmom poglavlju i četvrtom odsječku napisao da većina autora pripisuje dio od Strume do Meste Makedoniji i da pri tome smatra Mestu rijekom Tundžom. Prema Ptolemeju rijeka Mesta je Nestos (*Νέστος*) i ona je granica između antičke Makedonije i Trakije.⁴⁷ Strabon pak u svom poglavlju tvrdi da neki autori pripisuju obalu od Strume do Nestosa odnosno Meste Makedoniji, ali nigdje se ne spominje kako on smatra rijeku Mestu Tundžom. Rijeke Mesta i

⁴⁶ „Tracija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61960>, zadnji pristup 26. ožujka 2021.

⁴⁷ „Nestos“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_(river)), zadnji pristup 29. ožujka 2021.

Tundža nalaze se blizu jedna druge, ali ih se ne može poistovjetiti. Podatak da su Struma i Mesta granica između antičke Makedonije i Trakije je ispravan, odnosno točnije, radi se o gornjem toku Strume i donjem toku Meste.

4.1.2. Klaudije Ptolemej⁴⁸

Prije nego što se krene u daljnju analizu citata važno je istaknuti kako se Antun Vrančić kod opisa putovanja ponajprije koristi opisima starogrčkih i rimskih pisaca, a najviše Ptolemejem i njegovim kartama. Da bi njegov putopis imao veće značenje za istraživanje Vrančićevog vremena, Vrančić se kao istinski humanist drži opisa starih pisaca smatrajući kako mu putopis ne bi bio dovoljno znanstven bez njih. Osim toga, Ptolemejevi tekstovi koji su korišteni u Vrančićevom radu najvjerojatnije su neki latinski prijevodi iz 15. i 16. stoljeća koji su ostali nepoznati, te je onemogućeno uspoređivanje Vrančićeva citata i Ptolemejeva izvornika.⁴⁹

a) [*Belgradum*] *Romani postea Taurunum vocavere ut in Ptolomaeo et in aliis geographis videre est, cujus rei ratio non omnino facile reddi potest.* (p. 297)

Vrančić u ovom citatu navodi da su Rimljani nazivali Beograd *Taurunum*, ali očito griješi jer je to naziv za Zemun.⁵⁰ Rimski naziv za Beograd bio je *Singidunum*.⁵¹

b) *Caeterum loca hic aliquot aperiam Claudii Ptolomaei, quae fortasse hactenus multis fuere ignorata, quamquam et ipse falli possim, nihilominus ostendam dubia me conjectura non fuisse ductum. Est in inferiori Pannonia quintae tabulae Europaeae lib. XI. cap. XVI. in civitatum nomenclatura Teutoburgium, Cornacum, Acumincum, Rittium et Taurunum. Et mox in superiori*

⁴⁸ Vrančić Ptolemeja naziva Ptolomej (*Ptolomaeus*), što je često i kod ostalih humanističkih pisaca.

⁴⁹ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553. / P. Matković*, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 15., JAZU, 1844

⁵⁰ Grad na desnoj obali Dunava, nedaleko od ušća Save, danas u sastavu Beograda, Srbija.

„Zemun“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67130>>., zadnji pristup 31. siječnja 2021.

⁵¹ „Beograd“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6994>>., zadnji pristup 31. siječnja 2021.

Mysia, quae nunc dupliciter appellatur Servia et Rascia, quum sit una atque eadem regio, tabulae Europae IX. lib. III. cap. IX. Tricornium nomen similiter civitatis, et fluvius Moschius, et item Niis ac tandem Ulpianum civitates. (p. 299, 300)

U ovom citatu koji se nalazi u šesnaestom poglavlju jedanaeste knjige petog zemljovida Europe Γεωγραφική ύφήγησις (*Geografska uputa*) Ptolemej opisuje dijelove Donje Panonije, a to su *Teutoburgium*,⁵² *Cornacum*,⁵³ *Acumincum*,⁵⁴ *Rittium*⁵⁵ i *Taurunum*.⁵⁶ Panonija (Παννονία, *Pannonia*) je antički naziv za područje kojemu je na sjeveru i istoku, od Bečke šume do ušća Save u Dunav, bila granica desna obala Dunava, te na jugu nešto južnije od Save i Kupe, a na zapadu je graničila s Norikom. Car Dioklecijan dijeli Donju Panoniju na Drugu Panoniju sa središtem u Sirmiju (*Sirmium*, Srijemska Mitrovica) i na Panoniju Valeriju (*Pannonia Valeria*) sa sjedištem u Sopijani (*Sopianae*, Pečuh).⁵⁷ Vrančić ovdje točno navodi antička mjesta koja su pripadala Donjoj Panoniji, ali odmah malo niže čini grešku poistovjećujući *Teutoburgium* s Pečuhom, *Cornacum* s Karlovcima, *Acumincum* s Kamenicom, *Rittium* sa Slankamenom, a *Ulpianum* sa Sofijom. Zapravo se radi o sljedećim gradovima: Dalj (*Teutoburgium*), Sotin (*Cornacum*), Stari Slankamen (*Acumincum*) i Surduk (*Rittium*), a griješi i kod naziva za *Ulpianum* koji nije Sofija već Gračanica.⁵⁸ Taj citat u potpunosti glasi: *Jam considerata positione Teutoburgii, Ostii Dravi, Cornaci, Acuminci, Rittii et Tauruni, quod nobis introitus Savi in Danubium perfacile declarat, haud dubie et Teutoburgium Quinqueecclesias, et Cornacum*

⁵² Dalj, naselje 29 km jugoistočno od Osijeka.

„Dalj“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13770>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

⁵³ Sotin (njem. Sotting, madž. Zatta, Szatta i Szottin), selo u Srijemu, 10 km jugoistočno od Vukovara.

„Sotin“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57243>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

⁵⁴ Slankamen, dva naselja na desnoj obali Dunava, nasuprot utoku Tise, u Srijemu (Vojvodina), Srbija: Stari Slankameni Novi Slankamen.

„Slankamen“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56569>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

⁵⁵ Surduk, selo u Srbiji u Srijemu (Vojvodina).

„Surduk“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Surduk>, zadnji pristup 4. veljače 2021.

⁵⁶ Već spominjani Zemun.

⁵⁷ „Panonija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46449>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

⁵⁸ *Ulpianum* je stari antički rimski grad koji se nalazio na prostorima današnjeg Kosova blizu rijeke Gračanice.

„Ulpiana“ <https://en.wikipedia.org/wiki/Ulpiana>, zadnji pristup 4. veljače 2021.

Karom, et Acumincum Kamoncz, et Rittum Zalonkemenum esse dixerim, quemadmodum et Ulpianum Sophiam, insigne olim Dardanorum nunc Triballorum sive Bulgarorum emporium, in XVIII. milliario ab oppido Niis positum. (p. 300, 301). Dalje u gornjem citatu govori o Gornjoj Miziji, premda je točan naziv Gornja Mezija o čemu je već bila riječ i ranije kod Strabona. Srbiju naziva i Raškom, a to ime potječe od naziva Stari Ras, što je ruševina prijestolnice srpske države, 7 km jugozapadno od Novog Pazara. Po Rasu je nazvana i rijeka (Raša), te njezini stanovnici (Rašani). U 12. stoljeću Raška je oblast bila središte otpora protiv Bizanta i jezgra oko koje se stvarala srpska država. Širenjem srpske države Ras prestaje biti prijestolnicom, od kraja 14. st. gubi mu se čak i ime.⁵⁹ Zatim spominje *Tricornium* koji se nalazi u Meziji, današnje Smederevo. Stariji pisci su mislili da je *Tricornium* Golubac, a noviji tvrde da je Ritopek ili Grocka.⁶⁰ Spominje i rijeku *Moschius*, te Niš.

c) *Igitur quum a Belgrado ad oppidum Niis, qui tractus ea via, quam nos egimus, tota sit latitudo Mysiae, nullum aliud flumen vidimus, praetereoque illud, quod Moravam incolae vocant, visa etiam ejus eruptione in Danubium ad Zmiderovium, sub ipsis poene moenibus e regione orientis, quo loco Tricornium ponit Ptolomaeus, sine dubio in eam veni fidem, ut et hic Morava Moschius sit, et Zmiderovium Tricornium. Quandoquidem nec ab re inditum fuit nomen huic civitati Tricornio, quod in triangularem sive tricorneam figuram sit condita, quemadmodum jam memoratum est superius de Zmiderovio. Nec id, ut asseram praesentes muros eos esse, quos olim Tricornium habuit, verum in ejus fundamentis superstructos fuisse a Mysiae regulis nequaquam eo inficias, et affirmare etiam facile audeo, id sese sic habere.* (p. 300)

Vrančić opisuje rijeku Moravu kojoj daje latinski naziv *Moschius*, te navodi kako nisu vidjeli nijednu drugu rijeku od Beograda do Niša, i ponovno pogrešno *Tricornium* naziva Smederevom. Svoju tvrdnju opravdava time da je oblik grada Smedereva trouglast, te da mu otuda i potječe ime

⁵⁹ „Ras“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51845>>., zadnji pristup 5. veljače 2021.

⁶⁰ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 21., JAZU, 1884

Tricornium.⁶¹

d) /.../ *sumeturque considerationis hujus initium a Scardo monte, qui juxta V. tabulam European Ptolomaei, junctus est ab occidente montibus Bebiis, a meridie vero Orbello, ne ulteriores commemorem ab usque ipsis Pyrenaeis, a quibus omnes sumunt originem, qui catena mundi appellantur, uno ordine ab occasu in ortum proveci, donec Scardum attigerint, inde a Scardo ad meridiem ducti, in Pontum supra Mesembriam civitatem desinunt. Caeterum ubi Scardus a Bebiis Albio contiguus recesserit, quicquid est per Dalmatiae regiones, per Boznam, Herzegovinam et demum in reliqua ejus plagae Illyricae montium usque Belgradum et Zmiderovium et medios cursus fluminis Moravae, hoc totum Scardi est, teste eodem Ptolomaeo in tabula N.* (p. 309)

Koristeći se Ptolemejevim petim zemljovidom Europe Vrančić opisuje goru Skard na zapadu povezanu s Bebijskim gorama, koje su dalje povezane s drugim gorama, na jugu s Orbelom, a te gore zajedno s Pirenejima tvore neprekinut lanac, koja se prostire od zapada na istok. Njegovo ime je „*catena mundi*“ i proteže se na jug, a završava kod grada Mesembrije na Crnom moru. Nadalje, u svom zemljovidu Ptolemej navodi kako su sve dalmatinske, bosanske, hercegovačke gore i po ostatku Ilirije sve do Beograda, Smedereva i oko srednjeg toka Morave u sastavu Skarda.⁶² U antici je Šar-planina bila poznata kao *Scardus* (Σκάρδος ὄρος kod Polibija i Ptolemeja), a iz tog naziva je nastalo današnje ime. U ranom 16. stoljeću zvala se „*catena mundi*“, odnosno „lanac svijeta“.⁶³ Vrančić spominje i Bebijske gore, a s obzirom da je ime u množini to upućuje na činjenicu da je riječ o planinskome nizu. To gorje se prema Ptolemeju nalazi istočno od „Ἀλβανον ὄρος“ na granici Gornje Panonije i Dalmacije i u blizini granice s Donjom Panonijom. Zbog toga su istraživači smatrali da je riječ o Velebitu, Kozari ili planinama između Velebita i Kozare.⁶⁴ Orbel (*Orbellus*) se odnosi na Rodopsko gorje, najstariji planinski masiv na Balkanskome poluotoku, između rijeke Marice na istoku, Dinarskog i Šarsko-pinskog

⁶¹ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 21., JAZU, 1884

⁶² MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 27., JAZU, 1884

⁶³ „Šar Mountains“, https://en.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ar_Mountains, zadnji pristup 15. veljače 2021.

⁶⁴ IVŠIĆ, Dubravka, „O oronimima u antičkim vrelima (Crtice iz slavenske predslavenske toponimije)“, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje Zagreb, 2012, 103.

gorja na zapadu i Balkansko-karpatskih planina na sjeveroistoku. Najviši vrh se nalazi u planini Rili.⁶⁵ Planinski lanac koji opisuje završava gradom Mesembrijom koji je zapravo bugarski grad Nesebăr, a nalazi se na obali Crnog mora.⁶⁶

e) *Sed et Orbellus non ultra X. et VIII. miliaria versus eandem plagam recta linea progressus Izcare amne, qui **Ptolomaeo** Ciabrus olim dicitur, a conjunctione Haemi prohibetur.* (p. 310)

Orbel se ne pruža više od 18 milja ravnim pravcem prema istoj strani Iskara ili Ptolemejeva Cijabra koji ga dijeli od Hema.⁶⁷ *Ciabrus* kod Ptolemeja označuje današnju Cibricu, a ona se nalazi na zapadu Dunavske ravnine na sjeveru Bugarske i desnom pritoku Dunava.⁶⁸ Vrančić griješi kada ju izjednačuje s Iskarom kojemu je latinski naziv *Oescus*.⁶⁹ Hem je Balkan, a ime je dobio po kralju Trakije Hemu (*Haemus*, Ἀἷμος) koji je bio sin Boreja, te je u antičkoj Grčkoj Balkanski poluotok bio poznat i kao Hemov poluotok.⁷⁰

f) *Civitas olim fuit non incelebris, si et situm ejus consideres, et ruinarum cumulos, eique fuit nomen Nesso secundum **Ptolomaeum** ab amne Nesso, qui eandem positionem et cursum habens, quem etiam Morava, oritur in Orbello monte, qua est meridiei oppositus, flexusque inde ad orientem per interstitium, quo Haemus et Orbellus disjunguntur, per oppidum Nessim labitur, pauloque spatio unius miliaris illinc cursu provectus, condit se in Moravam, non multo infra eas angustias, quibus Scardus ad Orbellum non est admissus.* (p. 310)

Niš je nekoć bio glasoviti grad, što se može razabrati iz njegova položaja i mnoštva ruševina, te se prema Ptolemeju zvao *Nessus*. Ime je dobio prema istoimenoj rijeci koja teče istim smjerom kao i Morava, a izvire na gori Orbel. Niš je grad u zapadnom dijelu Niške kotline, na obalama

⁶⁵ „Rodopsko gorje“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53166> 2021., zadnji pristup 17. veljače 2021.

⁶⁶ „Nesebăr“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43478>>., zadnji pristup 17. veljače 2021.

⁶⁷ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553. / P. Matković*, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 27., JAZU, 1844

⁶⁸ „Tsibritsa“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Tsibritsa>, zadnji pristup 17. veljače, 2021.

⁶⁹ „Iskar“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Iskar_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Iskar_(river)), zadnji pristup 17. veljače 2021.

⁷⁰ „Haemus“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Haemus>, zadnji pristup 18. veljače 2021.

Nišave, 10 km od njezina utoka u Južnu Moravu.⁷¹ Izvor Nišave nalazi se u Bugarskoj u Staroj Planini blizu sela Gintsi. Nakon 67 km ostalih 151 km iz Bugarske počinje teći Srbijom i to kroz gradove Dimitrovgrad, Pirot, Bela Palanka te konačno Niš. 10 km nakon Niša utječe u Južnu Moravu.⁷² Orbel označava planinu Bela voda⁷³ koja se geografski nalazi u blizini Niša, ali je Vrančićeva informacija da Nišava izvire iz Orbela netočna.

g) *Urbem autem hanc vetustam esse, et Ulpianum olim fuisse vocatam, vel ex Ptolomaei positione judico, quam in Dardania ponit, cujus Dardaniae nulla jam existit memoria.* (p. 315)

Grad je star, a Vrančić smatra da se zove *Ulpianum*, što se može razabrati kod Ptolemeja iz položaja koji ga stavlja u Dardaniju o kojoj danas više nema spomena.⁷⁴ Vrančić ponovno čini grešku nazivajući Sofiju *Ulpianum* jer je na području današnjeg grada bilo tračko naselje Serdika (*Serdica*). Oko 29. g. pr. Kr. osvojili su ga Rimljani, a za Trajanove vlasti (1. i 2. st.) postao je municipij pod nazivom *Ulpia Serdica*. Stoga je Vrančić i dobio ideju preuzeti naziv *Ulpianum*.

h) *Izcarem autem Ciabrum esse non difficili conjectura assequutus sum. Primum quod juxta positionem in Ptolomaeo hujus fluminis aliud flumen nullum est, deinde quod moderni quoque incolae hunc ipsum amnem et urbem Zophiam terminum ponunt inter Mysiam superiorem et inferiorem cum Thracia, quemadmodum et Ptolemaeus libro III. de situ harum provinciarum scribens, Izcarem vocant, ut jam diximus.* (p. 316, 317)

Rijeka Iskar Vrančiću je ono što je Ptolemeju Cijabar (v. citat e). Cijabar je uistinu nekad bio granica između Gornje i Donje Mezije i Trakije, ali Iskar nije *Ciabus* nego *Oescus*. Iskar je desni pritok Dunava, te je najduža rijeka koja u potpunosti teče Bugarskom.⁷⁵ Vrančić se strogo

⁷¹ „Niš“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43898>>., zadnji pristup 23. veljače 2021.

⁷² „Nišava“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Nišava>, zadnji pristup 23. veljače 2021.

⁷³ „planina Bela voda“, <https://vidisrbiju.rs/planina-bela-voda-krasi-sam-jugoistok-srbije-foto/>, zadnji pristup 12. ožujka 2021.

⁷⁴ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553. / P. Matković*, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 31., JAZU, 1844

⁷⁵ „Iskar“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Iskar_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Iskar_(river)), 14. ožujka 2021.

držao Ptolemejevih činjenica o spomenutim geografskim mjestima, te nije neuobičajeno da mu Iskar razdvaja Hem od Orbela. Prema tome Vrančić je dosta griješio kada se prilagođavao starim piscima i prema njima označavao granice među glavnim planinskim lancima.⁷⁶

i) *Ab Izcare ad Tarnaw pagum promovimus, qui est ad radices montis Haemi, unde conscendi incipit, habetque rivum exiguum et ignobilem, nec tanti ut in litteris ponatur. Quamquam quidam in nova tabula apud **Ptolomaeum** apposuerint, pinxerintque currentem in Danubium, quum in Izcarem influat. Addito illi etiam lacu in medio, quum nos ne ipsum quidem conspeximus, tanta siccitate exaruerat.* (p. 317)

Trnova kao selo postoji još i danas na kraju sofijskog polja u podnožju Hema gdje počinje gorski put i samokovska regija. Tu Vrančić spominje bezimeni potok, a riječ je najvjerojatnije o potoku Lipi koji je zabilježen na Ptolemejevoj karti.⁷⁷

j) *Ego hic Pantaliam municipium fuisse arbitror, quantumque ex **Ptolomaeo** positione possum colligere, affirmare etiam audeo. Aliorum tamen sit iudicium, qui propius rei cognitionem accesserunt, nosque pergamus ad alia.* (p. 320)

Vrančić pogrešno smješta staru *Pantaliju* u klance Ihtimanskog sredogorja.⁷⁸ Staro tračko naselje (*Pantalia*) razvilo se u rimsko doba u trgovačko i kupališno središte. U srednjem vijeku se do dolaska Osmanlija zvao Velbužd. Danas je to Kjustendil, grad u zapadnoj Bugarskoj, u dolini gornje Strume.⁷⁹ Ihtimansko sredogorje nalazi se pak u središtu Bugarske, a smješteno je južno i paralelno od Stare planine i prostire se zapadno prema rijeci Iskar, sjeverno prema Tundži i južno

⁷⁶ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 36., 37., JAZU, 1844

⁷⁷ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 37., JAZU, 1884

⁷⁸ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 38., JAZU, 1884

⁷⁹ „Kjustendil“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31712>, zadnji pristup 1. ožujka 2021.

prema gradu Yambolu.⁸⁰

k) *...hosque legens, quamdiu in conspectum Hadrianopolis procurrerunt, et cursum in austrum retorsere ad Aegaeum mare usque, succedit urbi Hadrianopolis quam proxime, eoque loci recepto amne Toncia, quem putarem Nesum esse, et **Ptolomaeo** Tonzos dictum, ab aquilone ex Haemo monte descendente ac secante ima civitatis, qua ad suburbia conjungitur, in meridiem labitur, donec ad Aegaei maris appulsus littora, paulo supra urbem Aretusam mari miscetur.* (p. 326, 327)

Rijeka Struma koja je zapravo Marica teče brežuljkastim predjelom, kreće se desno prema makedonskim gorama koje prati sve do Drinopolja gdje se okreće na jug i utječe u Egejsko more. Kod Drinopolja prima Tundžu za koju Vrančić pogrešno tvrdi da je *Nesus*, premda ju Ptolemej naziva *Tonzos*. Dolazeći sa sjevera izvire na planini Hem, protječe krajnjim dijelom grada i veže ga s predgrađem, dalje teče prema jugu, a utječe u Egejsko more.⁸¹ Nestos je rijeka koja se nalazi u Bugarskoj i Grčkoj. Izvire u planini Rili i utječe u Egejsko more blizu otoka Tasa.⁸² Tundža je pak rijeka u Bugarskoj i Turskoj i najznačajniji pritok Marice koji se ulijeva u nju na turskom teritoriju u Drinopolju.⁸³

l) ***Ptolomaeus enim lib. III. tab. Europaeae X. Strymonem amnem oriri in montibus, qui Thraciam dividunt a Macedonia; ...*** (p. 329)

Vrančić ovdje daje točnu informaciju jer Struma zaista izvire u gorama koje dijele Trakiju od Makedonije, odnosno izvire u planini Vitoši u Bugarskoj.⁸⁴

m) *Evolutus dehinc e montium claustris, jugum, quod barbari Illyricae nationis Vetren, nos*

⁸⁰ „Sredna Gora“, https://en.wikipedia.org/wiki/Sredna_Gora, zadnji pristup 16. ožujka 2021.

⁸¹ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI.vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553. / P. Matković*, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 41., JAZU, 1884

⁸² „Nestos“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_(river)), zadnji pristup 6. ožujka 2021.

⁸³ „Tundzha“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Tundzha>, zadnji pristup 6. ožujka 2021.

⁸⁴ „Struma“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_(river)), zadnji pristup 22. ožujka 2021.

*ventosum dicimus, uti supra est memoratum, in laeva dimittit, in dextra vero eos montes, quos Vasilizam et Zlavievi incolae nominant, et ab Haemo scissi amne Strymone, nec disjuncti ab Orbello, ut in tabulis videre est **Ptolomaei**, Philippopolim usque ubique eundem Strymonem comitati, postmodum per Mygdoniam, ultimam e regione Thraciae provinciam macedonicam in Aegaeum mare descendunt, qua Lemnos insula et mons Athos, nobis sanctus appellatus, eminent.* (p. 331)

Opis Vrančićeva putopisa od Vetrena do Edirnea općenit je i kratak. Vrančić navodi kako su u Ptolemejevim zemljovidima opisane gore koje stanovnici nazivaju Vasilica i Slavievi, te da one prate rijeku Strumu sve do Filipopola, to jest Plovdiva, te se preko Migdonije spuštaju u Egejsko more gdje se uzdižu otok Lemno i planina Atos. Tu točno opisuje tijek puta jer nakon Plovdiva, slijedi antička Migdonija koja označava područje Soluna u Grčkoj, te u Egejskom moru grčki otok Lemno i gora Atos. Vrančić dodaje da cijeli taj put prate Slavievi, koji su zapravo Rodopi, a taj naziv dobili su za vrijeme vladara Aleksija Slava, koji je bio vladar tog područja u 13. stoljeću, te se planina tada zvala „Slavievi Gori.“⁸⁵ Dakle, Vrančić u ovom slučaju iznosi točne povijesne i geografske podatke. Također se u blizini navedenih područja nalazi i selo Gornja Vasilica, pa je i taj podatak točan.⁸⁶

n) *Alluit enim Philippopolim dextro latere, sinistro vero Hadrianopolim. **Ptolomaeus** illum et ab hac urbe et ab illa remote collocavit, quum interim et Hadrianopolim cum Philippopoli eandem esse civitatem scribat, contra classicos authores et publicam experientiam, quod qui videres propriis oculis, et tabulas ejusdem **Ptolomaei** diligentius consideravere, facile perspicere potuerunt, quod patefacimus.* (p. 333)

Nadalje, Vrančić opisuje tok Marice od izvora do Edirnea, ali ju cijelo vrijeme pogrešno naziva Strumom, a na to ga najvjerojatnije navodi izjednačavanje Filipa i Filipopola. Previše se oslanja na djela starih autora umjesto na vlastita iskustva što ga dovodi do niza pogrešaka. Međutim osim pogrešnog imena opis toka Strume (Marice) od plovdivskog polja do Edirnea mu je točan. Zatim

⁸⁵ „Tsepina Fortress“, <https://welcome.bg/en/listing/tsepina-fortress/>, zadnji pristup 1. travnja 2021.

⁸⁶ „Gorna Vasilitsa“, https://en.wikipedia.org/wiki/Gorna_Vasilitsa, zadnji pristup 1. travnja 2021.

tvrdi da je prema Ptolemeju Drinopolje i Filipopol isti grad, ali to ne možemo znati jer ne znamo koje izdanje je Vrančiću bilo pri ruci.⁸⁷

o) *De quo lege Ptolomaeum et Pangei montis apud vocabularios expositionem.* (p. 334)

Vrančić prenosi rijeku Nestos (Mestu) i planinu Pangeon iz jugozapadnog kraja u središnje područje rijeke Marice. Razlog tomu je pogrešna pretpostavka na osnovi koje Edirne stavlja na mjesto spomenute planine, dok se Pangejsko gorje pak nalazi 40 km od grada Kavale, a ne u blizini Edirnea.⁸⁸ Dakle, Vrančić i ovdje donosi netočan podatak, stavljajući opisana područja u pogrešni geografski položaj.

4.1.3. Polibije

a) *Ipsa summitas verticis nobis a tergo linquitur, quem quidam geographi in tantam altitudinem elatum esse memoriae prodiderunt, ut ex eo Pontus, et Adria, et Ister, et quicquid locorum interjacet, conspiciatur. Quod quum Polybius quoque historicus idipsum confirmaret, ...* (p. 321, 322)

O Polibijevu i Strabonovu stavu o tome što se može vidjeti s Hema već je rečeno kod Strabona pod citatom d). Taj mit prihvaćaju i drugi putopisci, ali se ne slažu s činjenicom da postoji tako visoka gora koja bi pružala obzor od Jadranskog do Crnog mora.⁸⁹ Vrančić je najvjerojatnije Polibijev stav preuzeo čitajući Strabonovo poglavlje u kojem ga on opovrgava.

4.1.4. Tit Livije

a) *Multis tamen persuasum est, id ita esse. Unde et Philippus, Demetrii et Persei pater, hac*

⁸⁷ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 47–51., JAZU, 1844

⁸⁸ „Pangaion Hills“, https://en.wikipedia.org/wiki/Pangaion_Hills, zadnji pristup 12. travnja 2021.

⁸⁹ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 39., JAZU, 1844

opinione ductus, Haemum conscendit, studio circumspiciendi regiones et loca, per quae facillime rationes belli gerendi contra Romanos inire posset. Quod ludibrio non caruit, quantumvis eximius princeps vitare voluerit, adjecto vulgatae opinioni suo testimonio. Lege Livium libro X. dec. IIII. (p. 322)

Citat se nalazi u četrdesetoj knjizi, dvadeset i drugom poglavlju u djelu Tita Livija *Ab urbe condita*. Vrančić pak označava poglavlje na antički način, odnosno na dekade; „u 10. knjizi, 4. dekadi.“ Iz tog poglavlja Vrančić preuzima činjenicu kako se prema Liviju kralj Filip popeo na planinu Hem i s vrha vidio krajeve s kojih bi se najlakše upustio u ratovanje protiv Rimljana. Citat na koji se ta činjenica odnosi kod Livija glasi ovako: *ut uero iugis appropinquabant, quod rarum in altis locis est, adeo omnia contecta nebula <erant>, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad uerticem peruentum. nihil uulgatae opinioni degressi inde detraxerunt, magis credo, ne uanitas itineris ludibrio esset, quam quod diuersa inter se maria montesque et amnes ex uno loco conspici potuerint.* (40, 22).⁹⁰ U tom poglavlju Livije priča kako je kralj Filip stigao do podnožja planine Hem. Kako su se pak približavali vrhu tako je sve bilo prekriveno oblakom da im se put učinio nepristupačnim kao da je noć. Treći su dan stigli do vrha. Vrančić se ovdje dosljedno drži Livijeva djela jer ni kod jednog ni kod drugog autora ne saznajemo točno je li kralj Filip V. vidio mora, planine i rijeke s brda, te tako to ostaje samo mit. Prema tome što je napisao kako su se kralju mogli smijati, može se zaključiti kako je i Vrančićev stav da se s Hema ipak nije moglo vidjeti navedena geografska mjesta.

4.1.5. Publije Vergilije Maron

a) *Qui mos unde originem hunc in modum sepeliendi homines summos acceperit, nunc non succurrit mihi. Reuera tamen sepulturas esse, licet etiam ex Vergilio cognoscere. Ait enim in III. de funere Polydori:*

"Ergo instauramus Polydoro funus et ingens

⁹⁰ LIVIUS, Titus, *Ab urbe condita*, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.40.shtml#22>, zadnji pristup 4. ožujka 2021.

Aggeritur tumulo tellus." (Et in VII. de Cajeta nutrice Aeneae):

"At pius exequiis Aeneas rite solutis

Aggere composito tumuli, postque alta quierunt

Aequora." (Est et in VI. simile, quod huc facit, de Palinuro):

"Quod te per coeli iucundum lumen et auras,

Per genitorem oro, per spem surgentis Juli:

Eripe me his, invicte, malis, aut tu mihi terram

Injice" (p. 328)

Vrančiću nije poznato otkud potječe običaj zakopavanja mrtvih u humcima. No da su to bez sumnje grobovi moćnika saznaje kod Vergilija gdje u trećem pjevanju „Eneide“ (*Aeneis*) govori o Polidoru, u sedmom o Kajeti, Enejinoj dadilji, te u šestom o Palinuru.⁹¹ Tekst koji je preuzeo od Vergilija u potpunosti odgovara izvornom djelu: *ergo instauramus Polydoro funus, / et ingens aggeritur tumulo tellus...*; (3, 62–63).⁹² Kod sljedećeg stiha u kojem Vergilije govori o Kajeti, Vrančić ponovno ne odstupa od izvornika: *At pius exsequiis Aeneas rite solutis, aggere / compositotumuli, postquam alta quierunt / aequora* (7, 5–7). Na kraju, posljednji citat o Palinuru također odgovara izvorniku: *quod te per caeli iucundum lumen et auras, / per genitorem oro, per spes surgentis Iuli, / eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram / inice*, (6, 363–366). Iz ovoga je vidljivo kako je Vrančić pomno proučio Vergilija i kako je s čak tri primjera potkrijepio činjenicu da su se pokapali časni ljudi. Tumul, na latinskome *tumulus*, na umjetni način je napravljen humak od zemlje podignut iznad groba jednog ili više pokojnika. Veličina tumula i grobova pod njima se razlikuje ovisno o društvenom položaju pokojnika i eshatološkim shvaćanjima zajednice kojoj je pripadao.⁹³ Dakle, Vrančić je točno opisao običaj sahranjivanja časnih ljudi u humcima.

⁹¹ MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553. / P. Matković*, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 42., JAZU, 1844

⁹² Za tekst na latinskome bit će korištena sljedeća stranica: „Eneida“, <https://www.thelatinlibrary.com/vergil/aen3.shtml>, zadnji pristup 9. ožujka 2021.

⁹³ „tumul“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62677>>., zadnji pristup 9. ožujka 2021.

4.1.6. Publije Ovidije Nazon

a) *Unde et hic Palinurus ab Aenea, et apud Ovidium Penelope exigit a marito, ut Telemachus filius communis utrique extrema justa persolvat, quum dicat: "Ille meos oculos claudat et ille tuos."* (p. 329)

Ovdje Vrančić nastavlja opisivati običaje sahranjivanja pokojnika, te ističe važnost uloge bliske osobe pri tom ritualu. Kod Ovidija daje primjer zaklapanja očiju pokojnika od strane bližnjega, u ovom slučaju Penelopina sina Telemaha. Vrančić i dalje samo djelomično odstupa od izvornog djela, Ovidijeva djela „Heroide“ i stiha 1, 102; *ille meos oculos conprimat, ille tuos!*⁹⁴ Razlika je u glagolu *conprimat*, koji kod Vrančića glasi *claudat*. Opisujući običaj zaklapanja očiju pokojniku Vrančić dosljedno opisuje rimske pogrebne običaje. Neki od njih su i naricanje, glasno izgovaranje pokojnikova imena, bacanje cvijeća po pokojniku, stavljanje kovanica u usta i ostalo.⁹⁵

4.1.7. Gaj Julije Solin

a) *Nec dissentit Solinus, qui ait, inter Macedoniam et Thraciam Strymonem facere terminum, easque terras ab Haemo irrigare.* (p. 329)

Vrančić nastavlja potkrepljivati činjenicu da je Struma granica između Trakije i Makedonije s citatom Gaja Julija Solina koji se nalazi u njegovom djelu *Collectanea rerum memorabilium* u devetom poglavlju i trećem odsječku: *inter ipsam et Thraciam Strymon amnis facit terminum, qui ab Haemi iugis inrigat.*⁹⁶ O rijeci Strumi je već bilo govoreno kod Strabona pod citatom c). Vidljivo je kako Vrančić nije u potpunosti preuzeo citat od Solina, ali je smisao rečenice ostao

⁹⁴ „Heroides“, <https://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.her1.shtml>, zadnji pristup 18. ožujka 2021.

⁹⁵ DŽALO, Marijana, *Smrt i zagrobni život u Grka i Rimljana*, <https://hrcak.srce.hr/184463>, *Essehist* : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, 2013, 32.–40. zadnji pristup 18. ožujka 2021.

⁹⁶ SOLINUS, Caius Iulius, *Collectanea rerum memorabilium*, (Theodor Mommsen), Berollini apud Weidmannos, 1895., 63., <https://archive.org/details/collectaneareerum00soliuoft/page/62/mode/2up>, zadnji pristup 29. ožujka 2021.

isti.

b) ... *Solinusque etiam polyhistor Rhodopem appellat Migdonium, quae est provincia Macedoniae Thraciae contermina, ...* (p. 329)

Vrančić ovdje naziva Solina polihistorom, ali *Polyhistor (Mnogoznalac)* je zapravo preradeni naslov iz srednjega vijeka za njegovo djelo *Collectanea rerum memorabilium (Zbirka spomena vrijednih stvari)*.⁹⁷ Citat iz Solinova ranije spomenutog izvornika iz devetog poglavlja i trećeg odsječka glasi: „*verum ut sileam aut Rhodopem Mygdonium montem*“.⁹⁸ Vrančić tvrdi da je Migdonija makedonska pokrajina, te da Solin zato naziva Rodope migdonijskim. Ta tvrdnja je u potpunosti točna i odgovara današnjim geografskim činjenicama. Naime, antička Migdonija pripada području današnje Tesalonike, a ona se nalazi u blizini Rodopa.⁹⁹

4.1.8. Aristotel

a) ... *et Aristoteles etiam hoc astipulatur, quando dicit: extare in campis Philippicis Macedoniae auri fodinas quam plures.* (p. 329)

Vrančić dosljedno preuzima podatak iz Aristotelova djela *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων (O neobičnim vijestima)*, a koristi se latinskim prijevodom *De mirabilibus auscultationibus*: otuda preuzima podatak da u Filipima u Makedoniji postoje rude zlata i da je to činjenica koja se može uzeti u obzir.¹⁰⁰ To je točno jer su makedonski osvajači htjeli preuzeti kontrolu nad susjednim rudnicima zlata.¹⁰¹ O ovoj temi je već bilo govoreno kod Strabona pod citatom c).

⁹⁷ „Solin, Gaj Julije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57071>>., zadnji pristup 29. ožujka 2021.

⁹⁸ SOLINUS, Caius Iulius, *Collectanea rerum memorabilium*, (Theodor Mommsen), Berollini apud Weidmannos, 1895, 63., <https://archive.org/details/collectaneerum00soliuoft/page/62/mode/2up>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

⁹⁹ „Mygdonia“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Mygdonia>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

¹⁰⁰ ARISTOTLE, *Works of Aristotle translated into English, De mirabilibus auscultationibus*, prev. J. A. Smith M. A., W. D. Ross M. A, Oxford at the Clarendon Press, 1909, <https://archive.org/details/demirabilibusaus00arisrich/page/n23/mode/2up>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

¹⁰¹ „Phillippi“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Philippi>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

4.1.9. Pomponije Mela

a) *Mela vero Pomponius scripsit: Thraciam montes attollere Haemum, Rhodopem et Orbellum, quum tamen totus Orbellus Mysiam insideat.* (p. 329, 330)

Izvorno kod Mele Pomponija u djelu *De chorographia* u drugoj knjizi i šesnaestom odsječku ovaj citat glasi: *Montes interior adtollit Haemon et Rhodopen et Orbelon, sacris Liberi patris et coetu Maenadum, Orptheo primum initiante, celebratos.*¹⁰² Mizija je bila regija na sjeverozapadu Male Azije, odnosno današnje Turske, te se nalazila na južnoj obali Mramornog mora, a zapadno od nje nalazila se Troja. No, Mizija se nije nalazila u Trakiji, te je tvrdnja da se Orbel nalazi u Miziji pogrešna s današnjeg gledišta. O tome je već bilo rečeno kod Strabona pod citatom a).

b) *Simul ac autem caput exerit, tenuem admodum referunt esse incolae, sed qui mox diversis rivis ex alpium hinc inde jugis prolabantibus auctus, fit aliquanto alienis aquis amplior, quod et Pomponius Mela testatur.* (p. 330)

Vrančić opisuje rijeku Strumu, te nastavlja pogrešno nazivati rijeku Iskar Cijabrom o čemu je već bilo govoreno u radu kod opisa Ptolemejevih citata. Zatim koristi izvor Pomponija Mele iz djela *De chorographia*, druge knjige i dvadeset i šestog odsječka kako bi opisao tok rijeke Strume: *Strymon, sicut diximus, amnis est longeque ortus et tenuis. Alienis subinde aquis fit amplior, et ubi non longe a mari lacum fecit, maiore quam venerat alveo erumpit.*¹⁰³ Iz citata je vidljivo da Vrančić nije mijenjao značenje rečenice koju je preuzeo od Mele. Činjenica da se tok Strume povećava pritjecanjem različitih pritoka s planinskih visova točna je jer ona zaista ima mnoge pritoke, a najveći su: Dzherman i Rilska (Bugarska), Angitis (Grčka), te Strumica

¹⁰² MELA, Pomponius, *De Chorographia, liber secundus*, <https://www.thelatinlibrary.com/pomponius2.html>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

¹⁰³ MELA, Pomponius, *De Chorographia, liber secundus*, <https://www.thelatinlibrary.com/pomponius2.html>, zadnji pristup 31. ožujka 2021.

(Makedonija).¹⁰⁴

4.1.10. Gaj Plinije Sekundo Stariji

a) *Vectus inde per multos convallium anfractus, aliquot locis prae montium sinuationibus dilatatur, hoc ipsum Plinio quoque affirmante, qui dicit, eum prius in VII. fundi lacus quam cursum dirigat.* (p. 330, 331)

Vrančić nastavlja opisivati rijeku Strumu, te preuzima citat iz djela *Naturalis Historia* Gaja Plinija Sekunda Starijeg, četvrte knjige i sedamnaestog odsječka: *In ora rursus Posidium et sinus cum oppido Cermoro, Amphipolis liberum, gens Bisaltae. Dein Macedoniae terminus amnis Strymon, ortus in Haemo. Memorandum in septem lacus eum fundi, priusquam derigat cursum.*¹⁰⁵

Iz ovog citata je vidljivo kako Vrančić ne mijenja značenje Plinijeve rečenice, te dosljedno preuzima informaciju. Ovaj podatak se također može potvrditi kao točan jer Struma doista prolazi iz Crnog Vrha u planini Vitoši, zatim kroz dolinu Pernik, ulazi u Čardaški klanac, pa u dolinu Radomir i Kjustendil, prolazi kroz Skrinski klanac, a u Boboševom izlazi iz klanca i ulazi u dolinu Dupnica. Prije nego prijeđe grčku granicu prolazi kroz mnoge druge doline i klanice, prolazi Rilom, Pirinom i Slavjankom.¹⁰⁶

4.2. Materijalni izvori

U ovom poglavlju uspoređivat će se materijalni izvori i podaci o njima kod Vrančića s današnjim podacima, odnosno razmatrat će se daje li Vrančić točne podatke ili griješi. Što će biti analizirano i kojim redoslijedom, već je rečeno u poglavlju 3.1.2. kod klasifikacije antičkih izvora.

¹⁰⁴ „Struma-River“, <https://www.britannica.com/place/Struma-River>, zadnji pristup 31. ožujka 2021.

¹⁰⁵ PLINY, The Elder, *Naturalis Historia*, (Karl Friedrich, Theodor Mayhoff), Lipsiae, Teubner, 1906, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138%3Abook%3D4%3Achapter%3D17>, zadnji pristup 31. ožujka 2021.

¹⁰⁶ „Struma“, <https://luckybansko.com/rivers-in-pirin-mountain/>, zadnji pristup 1. travnja 2021.

4.2.1. Car Prob posadio je lozu na međi koja razdvaja Šarengrad i Ilok

Apud hoc oppidum mons Almus, antiquis nostris Frusca appellatus, desinit, qui ab ora, quae Atthyam et Uylacchum arces discriminat, incipit, vinoque singulari notus est, cujus vitem Probus imperator primus ex Italia allatam plantasse dicitur. (p. 294)

Vrančić u ovom citatu iznosi tvrdnju da se na međi koja razdvaja Šarengrad i Ilok nalazi Fruška gora na kojoj je car Prob iz Italije donio i posadio lozu. Fruška gora je planina koja se nalazi na sjeveru Srbije, te pripada teritoriju Srbije, ali se mali zapadni dio prostire na istoku Hrvatske. U blizini su i selo Šarengrad i grad Ilok tako da Vrančić daje točne geografske podatke. U vrijeme Rimskog Carstva Fruška gora se nazivala *Alma Mons*, što znači plodna planina. Prema predaji je za vrijeme vladavine cara Proba (276.–282.) koji je rođen u Srijemskoj Mitrovici (*Sirmium*) posađena prva loza.¹⁰⁷ Dakle, Vrančić iznosi točne podatke iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je car Prob iz Italije donio lozu. Najvjerojatnije je uzgoj vinove loze započeo još u antici, a i danas je taj kraj poznat po vinogradima.

4.2.2. Beograd je utemeljen na tragovima starih Grka i Rimljana

Nec dubium est veterum et Graecorum et Romanorum in vestigio fuisse Belgradum conditum, arx tamen nec ingens, nec aedificio eximia. (p. 296)

Vrančić kod ovog citata opisuje Beograd uz tvrdnju da je utemeljen na antičkim ostacima. Ta tvrdnja jest točna jer je za vrijeme osvajanja Rimljana u 1. st. Beograd koloniziran, te je grad proglašen utvrdom (*municipium*) oko sredine 2. st., a s vremenom je postao i prava rimska kolonija. Mnogi materijalni ostaci rimske kulture poput grobnica, građevina, skulptura, keramike i novčića pronađeni su u selima i gradovima u okolici Beograda. Vrančić ranije u svom tekstu spominje četverokutni oblik grada: *Verum in oriente ipsa urbs quadrata, in occasu triangulari*

¹⁰⁷ „Prob, Marko Aurelije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50498>>., zadnji pristup 26. kolovoza 2021.

forma arx posita est, eaque parte, qua in acumen turbinatur, urbi inseritur, turribusque et haec et illa in vetustum morem pluribus ac frequentibus exaedificata. (p. 296). To je također točan podatak jer je četvrta rimska legija *Flavia Felix* postavila četverokutnu utvrdu danas poznatu kao Kalemegdan.¹⁰⁸

4.2.3. Nazivi za Beograd *Alba Graeca* i *Taurunum*

De Belgradi nominibus dicere non omittam. Albam Graecam appellavere veteres, credo, a Graecis conditoribus, qui ea loca initio tenuerunt; ... Romani postea Taurunum vocavere (p. 297)

Vrančić nastavlja opisivati antički Beograd, te tvrdi da je naziv *Alba Graeca* potekao od prvobitnih osvajača Grka. Taj naziv jest među starijima, ali podatak nije točan jer je prvi naziv za Beograd *Singidun* koji potiče od Kelta oko 3. st. pr. Kr., a Rimljani ga latinizirano nazivaju *Singidunum* u 1. st. Naziv *Alba Graeca* je samo latinizirani naziv za Beograd koji je nastao tek dolaskom Slavena. A naziv *Taurunum* rimski je naziv za Zemun, a ne za Beograd. Dakle, Vrančić griješi kod ovog citata.¹⁰⁹

4.2.4. „Krinke s Dionizovih svečanosti“

Hoc pergentes tractu, Turcas quosdam assequimur, qui equos ac mulos plenis hominum corribus pellebant oneratos, parsque eorum, qui gestabantur in hunc modum, persona linei panni habebant tectas facies, pars vero apertas. Quae res etiam mihi praebuit causam quaestionis. Novitas enim ejusmodi in solo tam a nostro alieno monstri cujuspiam fecerat speciem. Quid inquam sibi velint personae Dionysiales? Quid ea hominibus jumenta onerata? (p. 302)

Vrančić opisuje Turke koji odvođe ljude u roblje, te za njihov opis koristi izraz „*personae*

¹⁰⁸ „History of Belgrade“,

https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Belgrade#:~:text=The%20history%20of%20Belgrade%20dates,the%20city%2C%20naming%20it%20Singid%C5%ABn., zadnji pristup 17. travnja 2021.

¹⁰⁹ „Belgrade“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgrade>, zadnji pristup 19. travnja 2021.

Dionysiales“. Izraz je upotrijebio kako bi istaknuo svoj negativan stav prema ropstvu, koje pokušava prikazati čudovišnim povlačeći paralelu s Dionizovim maskama. Dioniz je među ostalim bio i božanstvo kazališta. Maske glumaca su pak poznate po svojem grotesknom izgledu, pa je Vrančić uzeo dobru usporedbu uspoređujući dijelom prekrivena, a dijelom otkrivena lica zarobljenika s maskama u antičkom kazalištu.¹¹⁰

4.2.5. Trajanova cesta od Beograda do Carigrada

Proinde hoc primum loco, hospite nostro nobis referente, didicimus, viam, qua pergebamus, stratam esse in Romanum morem, et Trajanam appellari, sumereque initium apud Belgradum, et ad Constantinopolim desinere. (p. 305)

Vrančić navodi da je od domaćina čuo za Trajanovu cestu koja se prostire od Beograda do Carigrada. Domaćin mu je dao točnu informaciju jer Trajanova cesta, nazivana još i *Via Militaris*, započinje od Beograda (*Singidunum*), prolazi obalom Dunava do Požarevca (*Viminacium*), kroz Niš (*Naissus*), Sofiju (*Serdica*), Plovdiv (*Philippopolis*), Edirne (*Hadrianopolis*) pa sve do Carigrada (*Constantinopolis*).¹¹¹

4.2.6. Natpisi starih Rimljana, urezani u kamenje koje je Vrančić pronašao i prepisao u Nišu

In qua quae veterum Romanorum elogia lapidibus insculpta reperi, dedita opera vestigata et transscripta, hic subjunxi memoriae causa et tuae benevolentiae gratia. (p. 306)

¹¹⁰ „Theatre of ancient Greece“, https://en.wikipedia.org/wiki/Theatre_of_ancient_Greece, zadnji pristup 19. travnja 2021.

¹¹¹ „*Via Militaris*“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Via_Militaris#:~:text=Via%20Militaris%20or%20Via%20Diagonalis,Danube%20coast%20to%20Viminacium%20\(mod.&text=The%20length%20from%20Singidunum%20to%20Constantinople%20was%20924%20kilometres.](https://en.wikipedia.org/wiki/Via_Militaris#:~:text=Via%20Militaris%20or%20Via%20Diagonalis,Danube%20coast%20to%20Viminacium%20(mod.&text=The%20length%20from%20Singidunum%20to%20Constantinople%20was%20924%20kilometres.), zadnji pristup 20. travnja 2021.

Vrančić je kod Niša naišao na natpise starih Rimljana koje je i prepisao, a ovdje će oni biti uspoređeni s današnjim prijevima natpisa.¹¹²

1)

D. M.
C. AVREL. RVFINA
VIXIT ANN. XXX
TOL. VALERIANVS
CAPRINI CVL
TORI B.
CONIVGI PIEN
TISSIMAE FA
*CIENDVM CURAVIT*¹¹³

Razlika između Vrančićeva i Mommsenova natpisa (1681.) je kod imena *C. AVREL.* koja kod Mommsena glasi samo *aVRELIA*. Mommsen *TOL.* čita kao *T. cl.*, što je kratica za *Titus Claudius*. Sintagmu *CAPRINI CVLTORI* Mommsen čita kao *CoRNICVL TRB.* što je kratica za *cornicularius tribuni*.

2)

D. M.
VLP. AELIA
NVS VIX.

¹¹² Za sve natpise bit će korištena sljedeća stranica: MOMMSEN, Theodor, *Inscriptiones Asiae Provinciarum Europae Graecorum Illyrici Latinae (Vol. 3, Pars 1): Inscriptiones Aegypti et Asiae. Inscriptiones provinciarum Europae Graecarum. Inscriptionum Illyrici Partes I - V— Berolini: Reimer, 1873*, https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cil_3_1/0339/image, zadnji pristup 21. travnja 2021.

¹¹³ Za sve natpise bit će korištena sljedeća stranica: VRANČIĆ, Antun, *Iter Buda Hadrianopolim*, [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=11807&tify={%22pages%22:\[27\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=11807&tify={%22pages%22:[27],%22view%22:%22scan%22}), zadnji pristup 14. lipnja 2021.

*ANN. XXV.
ATILIAE INGE
NVAE. CoNIVGI
B. M. P.*

Razlika je i kod sintagme *ATILLIAE IN GENVAE* koja je kod Mommsena (1683.) u nominativu *ATILIA INGENVA*.

3)

*I. O. M.
DEPVLSORIO*

Razlika između natpisa je u tome što Vrančićeve riječi *DEPVLSORIO* kod Mommsena (1679.) glase *DEPV-SORi*, premda su to zapravo spojena dva slova *V* i *L*.

4)

*D. M.
G. IVL. VINDICI
VET. VIX. ANN. LX.
ET AELIAE SERE
NAE EIVS. VIX. AN.
XXX. G. IVLI. HER.
MOCORANICI
L. FLORVS VESTRI
VS. ET TZITZIS
LIBERTI ET AELIVS
FECVNDVS CoS
MVS. B. M. F. C.*

Ovaj natpis se razlikuje po kratici imena Gaj koje Vrančić zapisuje *G.*, a Mommsen (1682.) *C.* Zatim po sintagmi *L. FLORVS VESTRI*, koja kod Mommsena glase *C FLORVS MESTRI*. Na kraju, po drugačijem zapisivanju *LIBERTI ET* što kod Mommsena glasi *LIBERT 'E*. Iako se *RT* može tumačiti kao *RTI*.

5)

<p><i>DEABVS.</i> <i>PLACIDI. FAV.</i> <i>VLP. LAETVS</i> <i>EVERSV</i> <i>EX VOTO PRO</i> <i>LIB. P.</i></p>

Kod Mommsena je ispred riječi *DEABUS* dodana i riječ *dis*. Zatim, kratica *FAV.* kod Mommsena (1673.) glasi *F NI*. Osim toga kod Vrančića je dodana riječ *EVERSV*.

6)

<p><i>I. O. M.</i> <i>CAPITOL</i> <i>INO DEO</i> <i>VLP. RVF. EX</i> <i>VO. PO.</i></p>

Kod ovog natpisa nema nikakve razlike. Taj natpis se kod Mommsena nalazi pod brojem 1678.

7)

<p><i>I. O. T. M.</i> <i>CAPITOLI</i> <i>NO EX BOTO P</i></p>

*NICA HERME
PRO SALVTE
DOMINI NO
STRI.*

Kod ovog natpisa razlika je kod skraćenice *I.O.T.M.* koja kod Mommsena (1677.) glasi *I.O.F.M.*, te kod osobnog imena *HERME* gdje je kod Mommsena dodano: *HERMEs.*

8)

*I. O. M.
PRO SA. DD.
NN. AVGG.
AVR. GAIVS
MIL. LEG. VII. STR. CoS.
POS.*

Kod ovog natpisa nema razlike, osim kod kratice *SA.* koja kod Mommsena (1675.) glasi *Sal.* (=pro salute).

9)

*I. O. M.
PRO S. D. N.
AVG M. VLP.
MARTINVS STR.
CoS. LEG. VII. CI.
V. R FVSCo. ET DEXTRO CoS.*

Kod Mommsena (1676.) je uz *V. R* dodano *seVeR.*

10)

I O. M. PRO
SAL. DD. NN.
AVGG. MAR.
VAES. MIL.
LEG. III. STR. CoS.
PO.

Kod ovog natpisa razlika je u riječi *VAES* koja kod Mommsena (1674.) glasi *VAIES*. *MAR* je postalo *M AuR*. *III* je promijenjeno u *IIIi*, a *PO* u *Pos*.

11)

I. O. M. FVL.
ET IVN. REG
ET DEO LIE.
ET HILA REG.
G. IVL. SERVAN
DVS. VET. ET
FL. NVMISIVS.

Kod ovog spomenika vidljiva je razlika najviše kod veznika *ET* koji je kod Mommsena (1680.) zapisan više puta kao *'E*. Jednako kao i u riječi *VET*. (Vrančić), koja je kod Mommsena zapisana *V'E*. Na kraju, razlika je u riječi *LIE* koja kod Mommsena glasi *Lib*.

Može se zaključiti da kod ovih natpisa Mommsen ne odstupa mnogo od Vrančićevih prijepisa, te sadržaj ostaje isti. Značajnija razlika je u tome što su pojedine riječi napisane bez kratice, za razliku od Mommsenovih. Važno je istaknuti kako humanističko antikvarstvo prethodi pravoj kritičkoj analizi izvora, te da je kao takvo odigralo bitnu ulogu za kasnije istraživače.

4.2.7. Primjeri gradskih kuća u Nišu koje su sagradile „rimске ruke“

Plures et inscriptiones ejusmodi et alia scitu digna monimenta vetustatis hujus urbis invenire potuissemus, si diutius in eadem nobis manendi et liberius lustrandi facultas fuisset data. Nam passim et fundamenta veterum murorum e terra prominentium ostendit, et oppidanorum rara fere domus est, quae aliquem non habeat lapidem Romani operis indicem. (p. 308)

Vrančić nastavlja opisivati ostatke antičkog Niša, te navodi da ondje osim raznih spomenika postoje i temelji starih zidina, a i mnoge kuće koje su gradili upravo Rimljani. Ovdje je Vrančić najvjerojatnije pretjerao s količinom rimskih ostataka, međutim, Niš je doista bio dio rimske kolonije (168. – 75. pr. Kr.), te je imao važnu ulogu kao trgovačko i vojno središte u Gornjoj Meziji. Car Konstantin rođen je 272. u Nišu, te je postavio grad Niš za glavni grad provincije *Dacia Mediterranea*. Godine 364. u vili *Villa Mediana* su se sastali carevi Valentinijan i Valens, te podijelili Rimsko Carstvo na dva dijela.¹¹⁴ Danas su od vile ostali ostaci.¹¹⁵

4.2.8. Plodna polja posred kojih je položena Trajanova cesta

Scardus vero hunc in modum cum amne Morava et montibus, qui ultra Moravam sinistrorsum e Kuciaevo exeunt, continuoque tractu cum Orbello quadamtenus etiam cum Haemo, donec in eumdem desinunt, in inferiore Mysia magnis campis et fertilibus interjectis, quos medios Trajana via insidet, hic coactus desinere, nobis et de Orbello et de oppido Nesso dicendi latius causam fecit. (p. 310)

Vrančić navodi da je Trajanova cesta položena posred plodnih polja koja se nalaze između planine Rile i Balkana. Ta tvrdnja je točna jer se pokraj planine nalaze mnoge doline o kojima je već bilo riječi kod Gaja Plinija Sekunda Starijeg pod citatom a).

¹¹⁴ „Niš“, https://en.wikipedia.org/wiki/Niš#Early_history, zadnji pristup 7. svibnja 2021.

¹¹⁵ „Villa Mediana“, <https://narodnimuzejnjs.rs/o-muzeju/objekti/medijana/?lang=RS>, zadnji pristup 26. kolovoza 2021.

4.2.9. Izgradnja po uzoru na Rimljane i Grke

Templa et balnea, et pontes diligenter et aeternitati ex quadrato lapide quadrata construunt, eaque rotundis et plumbatis cubis cooperiunt forma a Graecis et a Romanis accepta. Nec frontem templorum, hoc est, sanctuaria orienti sed meridiei opponunt, cocleas Africo, quae est plaga inter meridiem et occasum, easque ibidem XIII. numeravimus. (p. 315)

Vrančić opisuje kuće i građevine u Sofiji koje su dijelom građene po uzoru na turski stil gradnje, a dijelom na grčki i rimski, te spominje da su građevine četverokutne. Ova tvrdnja je točna jer je glavnu ulogu u rimskoj arhitekturi imao takozvani *ad quadratum* stil gradnje, odnosno on je prevladavao naspram drugih stilova gradnje.¹¹⁶

4.2.10. Tragovi rimskih i grčkih starina u Sofiji

At Zophiae apparent antiquitatis vestigia ex rudera copia, quum etiam nummismata romana eruat, et moeniorum non paucas ostendit particulas. Est praeterea in ea aedes sacra graecae structurae, et praestanti magnitudine, quae nunc in usu nullo est, paucaque loqui de illa cogor, quod videre non vacavit. (p. 315, 316)

Vrančić i dalje opisuje Sofiju navodeći kako se tragovi starine vide po mnogim ruševinama, iskopinama starog novca i mnogobrojnim ostacima zidina. Podaci o ruševinama i zidinama općeniti su, ali konkretno podatak o iskopinama starog novca je točan. U razdoblju od 187. – 168. g. pr. Kr. od antičkog plemena Serdi postoji brončani novčić s glavom riječnog boga Strimona, te još jedan porijeklom iz Tesalonike 187. – 31. g. pr. Kr. s glavom boga Dioniza.¹¹⁷

¹¹⁶ „Ad Quadratum“, <https://math.dartmouth.edu/~matc/math5.geometry/unit7/unit7.html>, zadnji pristup 9. svibnja 2021.

¹¹⁷ „Bronze coin of Serdic Celts“, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bronze_coin_of_Serdi_Celts.jpg, zadnji pristup 11. svibnja 2021.

4.2.11. Grčki car je zajedno sa ženom za zaštitnicu držao svetu Sofiju, od tada *Ulpianum* postaje Sofija

Graecum fuisse imperatorem, qui quum tutelare numen una cum uxore divam Sophiam habuisset, maritus Constantinopoli, uxor Ulpiani templa illi condidere, ab eoque tempore Ulpiani suppresso nomine Zophiae successit. (p. 316)

Vrančić ne navodi imena grčkog cara i njegove žene, a o njegovom krivom tumačenju porijekla imena grada Sofije već je rečeno kod Ptolemeja pod citatom c). Ime Sofija i jest grčkog porijekla *sophia* (σοφία) „mudrost“.¹¹⁸ Međutim, budući da spominje hram svete Sofije u Konstantinopolu koji je dao sagraditi car, najvjerojatnije misli na Aju Sofiju (grč. *Ἁγία Σοφία, Hagía Sophía*: Sveta Mudrost), monumentalnu baziliku u Istanbulu, čija je izgradnja započela 532. godine u doba cara Justinijana.¹¹⁹ Drugi hram, odnosno crkva o kojoj Vrančić govori da ju je sagradila careva žena, jest crkva Svete Sofije. To je najstarija crkva u Sofiji, te je građena s mnogim drugim crkvama tijekom 4. st., a svoju građu u obliku križa kakvu ima i danas dobila je za vrijeme vladavine cara Justinijana sredinom 6. st. (527. – 565.). Prva crkva sagrađena je u 4. st., a nakon toga je nekoliko crkava podignuto i srušeno na tom mjestu dok nije sagrađena ova iz Justinijanova doba.¹²⁰ S obzirom da je carica Teodora sudjelovala u većini važnih poslova s carem Justinijanom,¹²¹ postoji mogućnost da Vrančić daje točne informacije u vezi te dvije crkve.

4.2.12. Današnji stanovnici sve prilagođuju svom vremenu, a starine pripadaju Grcima, Makedoncima, Rimljanima, ali to je teško dokazati (možda se antičko naslijeđe može pripisati Filipu II. Makedonskom)

Verum incolae nostri aevi, ignari bellorum veterum, quae inter Graecos, Thraces, Macedonas et Romanos succisivis temporibus per eas Europae partes viguerunt, ad sua tempora cunctas

¹¹⁸ „Sofia“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Sofia>, zadnji pristup 11. svibnja 2021.

¹¹⁹ „Aja Sofija“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1027>., zadnji pristup 11. svibnja 2021.

¹²⁰ „Aja Sofija“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1027>, zadnji pristup 26. kolovoza 2021.

¹²¹ „Theodora (wife of Justinian I)“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Theodora_\(wife_of_Justinian_I\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Theodora_(wife_of_Justinian_I)), zadnji pristup 11. svibnja 2021.

accommodant et trahunt ejusmodi vetustates. Unde et Clysurae pagum Clysuram alii Novak Debegliae vocant, alii Marci Craligievyth regulorum Graeciae, eisque, quum per tot successiones in his regionibus dominiorum ipsi quoque illa tenuerant praesidiis, coeca vetustatis barbaries originem etiam locorum ascribit. Sed fallitur; quia veterum est utrumque opus, obscurum tamen iudicatu, Graecorum ne, an Thracum, an Macedonum, an Romanorum existat, quod argumentum nullum aderat, ex quo id perspicere potuisset. Nisi si Philippo patri Alexandri Magni ascribatur, qui Philippos seu mavis, Philippopolim, aut Trimontium, trino enim nomine utitur, urbem proxime condidit, idque partim contra hostes, partim propter utilitatem vectigalium, quae a mercatoribus accipiebantur, qui secure ea via utebantur, ex Thracia in Mysiam, et hinc in Thraciam, freti ejusmodi praesidiis, commeabant. (p. 319, 320)

Vrančić govori o tome kako tadašnji stanovnici porijeklo bugarskih sela Suhe Klisure i Vetrena pogrešno povezuju s barbarskim porijeklom koje je njima blisko. On se ne slaže s takvim razmatranjem povijesti tih krajeva jer su se ondje vodile povijesne bitke, ali priznaje da je teško odrediti je li porijeklo tih mjesta grčko, tračko, makedonsko ili rimsko. Tu njegovu tvrdnju se može smatrati istinitom i dovesti u vezu s bogatim antičkim životom koji se vodio na području koje opisuje. Zatim kaže kako bi se to moglo dovesti u vezu s kraljem Filipom, ocem Aleksandra Velikog jer je on osnovao Filipe, odnosno Filipopol, ali tu Vrančić upada u zabludu jer poistovjećuje grad Filipe s Filipopolom (Plovdivom) o čemu je u radu već rečeno kod Strabona pod citatom c).

4.2.13. Rimljani su Plovdiv nazivali još i *Trimontium* (Trobrdac)

... dicitur Ploudin. Romani etiam Trimontium nominavere a tribus monticulis, qui eo loci pene rotundi in acumen evecti, et junctim directo ordine positi, in patenti planitie perinde ac scopuli quodam e mari eminent. (p. 323)

Vrančić navodi kako je rimski naziv za Plovdiv bio *Trimontium* (Trobrdac) zbog tri brdašca. Taj podatak je točan jer je to ime bilo zabilježeno kod Plinija Starijeg u 1. st.¹²² Vrančić je najvjerojatnije kod njega i pročitao tu činjenicu.

4.2.14. Ostaci lukova akvedukta s Rupče

Inde num quid hisdem in locis sciret extare veterum aliquas aedificiorum ruinas? extenta manu ostendit frustra fornicum aquaeductuum in longum spatium, qui ab hoc ipso monte Rupzca sub monticulis illis tribus in eum ipsum collem, quo sedet civitas, erant inveci. Miratus hoc, subjeci: Et quid opus iuit aqua peregrina, quum urbem Strymon ac suburbia illius interfluat? Respondit: audisse se a majoribus, nunquam fuisse idoneum Strymonem ad potandum. Nec nunc esse posse, si tunc non fuerit. (p. 324, 325)

Vrančić iznosi ispovijest jednog Srbina kojeg je upitao za planinu u blizini Plovdiva, a on je odgovorio da je riječ o Rupči i da se tamo nalaze ostaci lukova akvedukta koji vodi od Rupče do spomenuta tri brdašca. Vrančić ne griješi jer je akvedukt u Plovdivu bio sagrađen u 2. ili 3. st., te je grad opskrbljivao svježom vodom s Rodopa.¹²³

4.2.15. Na poljima grada Filipopola borili su se Julije Cezar s Pompejem, a zatim August i Brut s Kasijem

Caeterum Philippenses, ad quos divus Paulus apostolus scribit, hujus civitatis erant incolae. In cujus campis pugnavit primum Julius Caesar cum Pompejo. Deinde Augustus et Brutus cum Cassio; ... (p. 328)

Vrančić kod ovog citata upada u niz zabluda jer se bitka između Cezara i Pompeja nije dogodila na području Bugarske, nego kraj Farsala u Tesaliji (48. g. pr. Kr.).¹²⁴ Nadalje, druga bitka koju

¹²² „Plovdiv“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Plovdiv>, zadnji pristup 13. svibnja 2021.

¹²³ „Travelguide Plovdiv“, <https://www.arrivalguides.com/en/Travelguide/Plovdiv/thecity/aqueduct-of-philippopol-99884>, zadnji pristup 13. svibnja, 2021.

¹²⁴ „Cezar, Gaj Julije“, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11368>, zadnji pristup 13. svibnja 2021.

spominje, kada je Marko Junije Brut zajedno s Kasijem doživio poraz kraj Filipa 42. pr. Kr.,¹²⁵ doista se dogodila kraj Filipa, ali ne i kraj Plovdiva, a o toj Vrančićevoj zabludi je već bilo govoreno.

4.2.16. Grobnice u Plovdivu

... tantaque tumulorum per totos latissime campos erectorum copia cernitur, in quamcumque partem oculos verteris, ut numero eos comprehendere non facile possis. Nec dubium est vel praesentium indigenarum testimonio ducum ac virorum insignium fuisse sepulturas. (p. 328)

Vrančić opisuje humke po poljima za koje je od stanovnika doznao da se radi o grobnicama vojskovođa i odličnika. O običajima pokapanja istaknutih građana već je bilo govora u poglavlju 4.1.5. a) kod Vergilija, te je ova informacija točna jer su se u humcima pokapali odličnici.

4.2.17. Galipoljska cesta

In quo tractu duobus pontibus acceptis, priore ligneo, posteriore lapideo, et in via Callipolitana posito, mare demum supradictum illabitur. (p. 332)

Vrančić opisuje kameni most položen na Galipoljskoj cesti koji se proteže prema Egejskom moru. Galipoljski poluotok smješten je na jugu istočne Trakije, europskog dijela Turske s Egejskim morem prema zapadu, te Dardanelima prema istoku.¹²⁶ Vrančić je ovdje geografski sve točno odredio.

4.2.18. Tri imena rijeke Strume

Nomina autem Strymon tria habet: Hoc primum, quod et Graecis et Latinis commune est. Secundum Mariza, quod illyricum est. Tertium Mericz, quod turcicum. Caeterum, quum

¹²⁵ „Brut, Marko Junije“, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9860>, zadnji pristup 13. svibnja 2021.

¹²⁶ „Gallipoli“, <https://en.wikipedia.org/wiki/Gallipoli>, zadnji pristup 22. svibnja 2021.

hodiernum ejus nomen recentiores quidam authores Hebro ascripserunt, Marizam appellantes, minime edocti recte, quandoquidem et Graeci, et Turcae, et quaeque aliae nationes inibi incolentes Hebrum id temporis Ergienem vocent ... (p. 332)

Vrančić ne griješi kod antičkog naziva rijeke *Strymon* (Στρυμών),¹²⁷ ali već kod ilirskog i turskog porijekla imena upada u zabludu jer Struma nije Marica. O tome je već bilo riječi pod citatom c) kod Strabona.

¹²⁷ „Struma (river)“, [https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_(river)), zadnji pristup 22. svibnja 2021.

5. Zaključak

U ovome radu obrađeni su samo antički izvori, premda je Vrančić opisao i mnogobrojne srednjovjekovne utvrde, te osobe iz svoga vremena, što znači da ima još prostora za istraživanje. Cilj rada je isticanje i proučavanje Vrančićeve humanističke djelatnosti u dijelu koji se bavi antikom. Osim toga, Vrančić se potpuno uklapa u sliku humanista jer je bio i ugledni član društva, dvorski čovjek, zanimao se i za geografiju, te antičku kulturu.¹²⁸ Međutim, Vrančićevo istraživanje antike i korištenje izvora nekritično je i tek prethodi kritičkom razdoblju historiografije koje se javlja kasnije. Stoga će ovdje biti navedene neke njegove greške kako bi se moglo zaključiti kako i zbog čega najviše griješi, ali će se uzeti u obzir i pozitivne strane njegove intelektualne djelatnosti.

Greške koje čini kod literarnih izvora su sljedeće: kod citiranja Strabona, koji daje točne podatke, zamjenjuje geografske pojmove antičke Mizije i Mezije, rijeku Strumu s Maricom, grad Filipe s Plovdivom, te rijeku Mestu s Tundžom; kod citiranja Ptolemeja, čiji nam prijevod kojim se Vrančić koristio nije poznat, mijenja antički naziv za Beograd u *Taurunum* umjesto *Singidunum*, pogrešno naziva Pečuh *Teutoburgium*, Karlovce *Cornacum*, Kamenicu *Acumincum*, Slankamen *Rittium*, Sofiju *Ulpianum*, Smederevo *Tricornium*, rijeku Cibricu naziva Iskarom, Nišava mu izvire iz Orbela, Pantaliju smješta u Ihtimansko sredogorje, Pangeon smješta iz jugozapadnog u središnje područje rijeke Marice; kod citiranja Livija, Vergilija, Ovidija i Aristotela koji daju točne informacije ili govore o legendama i običajima, dosljedno preuzima citate bez mijenjanja sadržaja; kod citiranja Pomponija Mele koji daje pogrešnu informaciju da se Orbel nalazi u Miziji, Vrančić pak daje točnu informaciju da je Orbel smješten u Trakiji, ali ne mijenja ostatak citata koji preuzima; kod citiranja Plinija koji daje točnu informaciju, ispravno ju i preuzima bez mijenjanja sadržaja. Konačno, najviše grešaka čini u geografiji kod autora koje najviše citira, a to su Strabon i Ptolemej, čije ime tijekom čitavog putopisa pogrešno zapisuje kao Ptolomej (*Ptolomaeus*). Njih citira kao uzor u historiografiji, a pjesnike zbog toga da postigne literarno savršenstvo rada u skladu s humanističkim težnjama i da oda počast antičkim autorima.

Kod materijalnih izvora Vrančić griješi u sljedećem: ponovno pogrešno navodi antičko ime za

¹²⁸ „humanizam“, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26662>, zadnji pristup 2. lipnja 2021.

Beograd, *Alba Graeca* umjesto *Singidunum*. Zatim, kod nadgrobnih natpisa za usporedbu s Vrančićevim natpisima korišteni su prijepisi Theodora Mommsena koji je djelovao u 19. stoljeću, te pripada žanru moderne historiografije kako bi se vidjela razlika između te i humanističke historiografije. Kao što je već i rečeno pri kraju 4.2.6. poglavlja, Vrančić i Mommsen se ne razlikuju u bitnim pojedinostima, a Mommsen donosi neka ispravnija čitanja natpisa. Nadalje, Vrančić čini krupniju grešku kod povijesnih činjenica o bitci između Cezara i Pompeja koja se nije dogodila u Bugarskoj, nego kraj Farsala u Tesaliji 48. pr. Kr., te o porazu Marka Junija Bruta s Kasijem koji se jest dogodio kraj Filipa 42. pr. Kr., ali ne i Plovdiva. Zadnja greška koju čini kod materijalnih izvora je ponovno pogrešno tumačenje rijeke Strume, koja nije Marica.

Na kraju, vidljivo je kako Vrančić najviše griješi u nazivima mjesta, te u geografskim i povijesnim činjenicama. Može se zaključiti kako dosljedno preuzima izvore ili ih parafrazira, premda ih na određenim mjestima pogrešno shvaća, a zatim i interpretira. Poznaje velik broj antičkih autora i odlično poznaje latinski, ali se ne služi grčkim jezikom jer koristi prijevode na latinski. Antika u putopisu služi zbog toga što se tako isticala učenost humanista kako u čitavoj Europi tako i u Hrvatskoj.

Možda bi današnji istraživači imali više koristi od njegovog putopisa da je pisao o isključivo svojim zapažanjima, ali ne smije se izostaviti njegovo literarno ukrašavanje samog putopisa koje je postigao crpeći inspiraciju od antičkih autora i antike same. Dakle, djelatnost humanista, a time i Vrančića „pridonijela je europskoj kulturi, oslobodila ljudski duh, vratila bogatstvo antičke kulture i postavila novi fokus istraživanja, te poticanjem niza znanstvenih disciplina pripremila znanstveni i umjetnički preporod Europe“.¹²⁹

¹²⁹ „humanizam“, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26662>, zadnji pristup 2. lipnja 2021.

6. Literatura

Tiskana izdanja

Carigradska pisma Antuna Vrančića, Hrvatski i engleski prijevod odabranih latinskih pisama / The Istanbul Letters of Antun Vrančić. Croatian and English Translation of Selected Latin Letters, (urednici Zrinka Blažević i Anđelko Vlašić), Oğuz Aydemir, Istanbul, 2018

FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, (priredio Josip Bratulić), Globus, Zagreb, 1984

GROSS, Mirjana, *Suvremena historiografija*, Novi liber, Zagreb, 1996

IVŠIĆ, Dubravka, „O oronimima u antičkim vrelima (Crtice iz slavenske predslavenske toponimije)“, *Folia onomastica Croatica*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje Zagreb, 2012, 97–119.

LIVAKOVIĆ, Ivo, *Poznati Šibenčani, Šibenski biografski leksikon*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 2003

MATKOVIĆ, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka: 6. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.* / P. Matković, DiZbi.HAZU, Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, JAZU, 1844, <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=169401&tify={%22panX%22:0.368,%22panY%22:0.745,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.581}>

MULJAČIĆ, Žarko, *Kako je A. Fortis pripremao za drugo francusko izdanje „Putu u Dalmaciju“ novo poglavlje o Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 17, 1979, 242.

NOVAKOVIĆ, Darko, VRATOVIĆ, Vladimir, *S visina sve: Vrančić Antun*, (urednici Krešo Novosel, Ivana Sor, prijevodi s latinskog Zdeslav Dukat, Darko Novaković, Josip Torbarina, Vladimir Vratović), Zagreb, ČPG DELO, Ljubljana, 1979

REZAR, Vlado, „Uvodna studija“, u: CRIJEVIĆ TUBERON, Ludovik, *Komentari o mojemu vremenu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, LXII–LXIII.

SORIĆ, Diana; SERREZI JURIĆ, Teuta, “Literary Aspects of Antun Vrančić’s Travelogue *Iter Buda Hadrianopolim*”, *Živa Antika* 68, Skopje, 2018, 153–168.

TVRTKOVIĆ, Tamara, „Historiography and Humanistic Sources“, u: *Classical Heritage from the Epigraphic to Digital*, (urednici Irena Bratičević i Teo Radić), Ex libris, Zagreb, 2014, 182–

191.

VRANČIĆ, Antun, *Historiografski fragmenti*, (prijevod Šime Demo, uvodna studija i bilješke uz prijevod Castilia Manea-Grgin), Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 2014

Internetski izvori

„Ad Quadratum“, *Mathematics across the curriculum at Dartmouth College* <https://math.dartmouth.edu/~matc/math5.geometry/unit7/unit7.html>, zadnji pristup 9. svibnja 2021.

„Aja Sofija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1027>., zadnji pristup 11. svibnja 2021.

„Antika“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3034>, zadnji pristup 11. prosinca 2020.

ARISTOTLE, *Minor works, On Marvellous Things Heard (De Mirabilibus Auscultationibus)*, Loeb Classical Library Cambridge (Mass.) and London 1936., http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Aristotle/de_Mirabilibus*.html, zadnji pristup 26. prosinca 2020.

ARISTOTLE, *Works of Aristotle translated into English, De mirabilibus auscultationibus*, prev. J. A. Smith M. A., W. D. Ross M. A, 2007., <https://archive.org/details/demirabilibusaus00arisrich/page/n23/mode/2up>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

„Balkan Mountains“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Balkan_Mountains, zadnji pristup 11. ožujka 2021.

„Belgrade“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgrade>, zadnji pristup 19. travnja 2021.

„Beograd“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6994>>., zadnji pristup 31. siječnja 2021.

„Bronze coin of Serdic Celts“, *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bronze_coin_of_Serdi_Celts.jpg, zadnji pristup 11. svibnja 2021.

„Brut, Marko Junije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9860>, zadnji pristup 13. svibnja 2021.,

„Cezar, Gaj Julije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11368>, zadnji pristup 13. svibnja 2021.

„Dalj“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13770>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

DŽALO, Marijana, „Smrt i zagrobni život u Grka i Rimljana“, *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol. 5 No. 5, 2013., 32–40., <https://hrcak.srce.hr/184463>, zadnji pristup 18. ožujka 2021.

„Ferenc Zay“, „Christian-Muslim Relations 1500. – 1900.“, Brill, 2015., https://referenceworks.brillonline.com/entries/christian-muslim-relations-ii/ferenc-zay-COM_26393, zadnji pristup 29. srpnja 2020.

„Fruška gora“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Fru%C5%A1ka_Gora, zadnji pristup 15. travnja 2021.

„Gallipoli“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Gallipoli>, zadnji pristup 22. svibnja 2021.

„Gennari, Giuseppe“, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-gennari_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-gennari_(Dizionario-Biografico)/), zadnji pristup 30. kolovoza 2021.

„Gorna Vasilitsa“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Gorna_Vasilitsa, zadnji pristup 1. travnja 2021.

„Grci“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23202>., zadnji pristup 13. siječnja 2021.

„Haemus“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Haemus>, zadnji pristup 18. veljače 2021.

„History of Belgrade“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Belgrade#:~:text=The%20history%20of%20Belgrade%20dates,the%20city%2C%20naming%20it%20Singid%C5%ABn., zadnji pristup 17. travnja 2021.

„humanizam“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26662>, zadnji pristup 2. lipnja 2021.

„Iskar“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Iskar_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Iskar_(river)), zadnji pristup 17. veljače 2021.

„Istar“, *Istarska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2008.–2020., <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1194>, zadnji pristup 10. veljače 2021.

„Kjustendil“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31712>, zadnji pristup 1. ožujka 2021.

LIVIUS, Titus, *Ab urbe condita*, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.40.shtml#22>, zadnji pristup 4. ožujka 2021.

MELA, Pomponius, *De Chorographia, liber secundus*, <https://www.thelatinlibrary.com/pomponius2.html>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

„Mygdonia“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Mygdonia>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

MOMMSEN, Theodor, *Inscriptiones Asiae Provinciarvm Evropeae Graecorvm Illyrici Latinae (Vol. 3, Pars 1): Inscriptiones Aegypti et Asiae. Inscriptiones provinciarum Europae Graecarum. Inscriptionum Illyrici Partes I - V — Berolini: Reimer, 1873*, https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cil_3_1/0339/image, zadnji pristup 21. travnja 2021.

„Nesebär“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43478>>., zadnji pristup 17. veljače 2021.

„Nestos“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Nestos_(river)), zadnji pristup 6. ožujka 2021.

„Nišava“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Ni%C5%A1ava>, zadnji pristup 23. veljače 2021.

„Niš“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43898>>., zadnji pristup 23. veljače 2021.

„Niš“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Ni%C5%A1#Early_history, zadnji pristup 7. svibnja 2021.

OVIDIUS NASO, Publius, *Heroides, The Latin Library*, <https://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.her1.shtml>, zadnji pristup 18. ožujka 2021.

„Pangaion Hills“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Pangaion_Hills, zadnji pristup 12. travnja 2021.

„Panonija“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža,

2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46449>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

„Philippi“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Philippi>, zadnji pristup 10. ožujka 2021.

„planina Bela voda“, *Vidi Srbiju*, <https://vidisrbiju.rs/planina-bela-voda-krasi-sam-jugoistok-srbije-foto/>, zadnji pristup 12. ožujka 2021.

PLINY, The Elder, *Naturalis Historia*, (Karl Friedrich, Theodor Mayhoff), Lipsiae, Teubner, 1906,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138%3Abook%3D4%3Achapter%3D17>, zadnji pristup 31. ožujka 2021.

„Plovdiv“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Plovdiv>, zadnji pristup 10. ožujka 2021.

„Prob, Marko Aurelije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50498>>., zadnji pristup 26. kolovoza 2021.

„Putopis“, *Lektire*, <https://www.lektire.hr/putopis/>, zadnji pristup 31. srpnja 2020.

„Ras“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51845>>., zadnji pristup 5. veljače 2021.

„Rila“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Rila>, zadnji pristup 11. ožujka 2021.

„rimska književnost“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52909>., zadnji pristup 14. siječnja 2021.

„Rodopsko gorje“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53166> 2021., zadnji pristup 17. veljače 2021.

„Sofia“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Sofia>, zadnji pristup 11. svibnja 2021.

SOLINUS, Caius Iulius, *Collectanea rerum memorabilium*, (Theodor Mommsen), Berollini apud Weidmannos, 1895, <https://archive.org/details/collectanearenum00soliuoft/page/62/mode/2up>, zadnji pristup 30. ožujka 2021.

„Solin, Gaj Julije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav

Krleža, <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57071>>., zadnji pristup 29. ožujka 2021.

„Sotin“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57243>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

„Slankamen“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56569>>., zadnji pristup 4. veljače 2021.

„Sredna Gora“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Sredna_Gora zadnji pristup 16. ožujka 2021.

„Struma (river)“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_\(river\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Struma_(river)), zadnji pristup 22. svibnja 2021.

„Struma“, *Lucky Bansko*, 2021., <https://luckybansko.com/rivers-in-pirin-mountain/>, zadnji pristup 1. travnja 2021.

„Struma-River“, *Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Struma-River>, zadnji pristup 31. ožujka 2021.

„Surduk“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Surduk>, zadnji pristup 4. veljače 2021.

„Šar Mountains“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ar_Mountains, zadnji pristup 15. veljače 2021.

The Geography of Strabo, (prijevod George Bell & Sons), London, 1903, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0239%3Abook%3D7%3Achapter%3D3%3Asection%3D10>, zadnji pristup 28. siječnja 2021.

„Theatre of ancient Greece“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Theatre_of_ancient_Greece, zadnji pristup 19. travnja 2021.

„Theodora (wife of Justinian I)“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Theodora_\(wife_of_Justinian_I\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Theodora_(wife_of_Justinian_I)), zadnji pristup 11. svibnja 2021.

„Tracija“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61960>, zadnji pristup 26. ožujka 2021.

„Travelguide Plovdiv“, *Arrival Guides*, <https://www.arrivalguides.com/en/Travelguide/Plovdiv/thecity/aqueduct-of-philippopol-99884>, zadnji pristup 13. svibnja, 2021.

„Tsepina Fortress“, *Welcome.bg*, <https://welcome.bg/en/listing/tsepina-fortress/>, zadnji pristup 1. travnja 2021.

„tumul“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62677>>., zadnji pristup 9. ožujka 2021.

„Tsibritsa“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Tsibritsa>, zadnji pristup 17. veljače, 2021.

„Tundzha“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Tundzha>, zadnji pristup 6. ožujka 2021.

„Ulpiana“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Ulpiana>, zadnji pristup 4. veljače 2021.

„Utješinović, Juraj“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63506>>., zadnji pristup 25. kolovoza 2021.

VERGILIUS MARO, Publius, *Eneida*, <https://www.thelatinlibrary.com/vergil/aen3.shtml>, zadnji pristup 9. ožujka 2021.

„Vetren“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Vetren,_Pazardzhik_Province, zadnji pristup 11. ožujka 2021.

„Via Militaris“, *Wikipedia The Free Encyclopedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Via_Militaris#:~:text=Via%20Militaris%20or%20Via%20Diagonalis,Danube%20coast%20to%20Viminacium%20\(mod.&text=The%20length%20from%20Singidunum%20to%20Constantinople%20was%20924%20kilometres.](https://en.wikipedia.org/wiki/Via_Militaris#:~:text=Via%20Militaris%20or%20Via%20Diagonalis,Danube%20coast%20to%20Viminacium%20(mod.&text=The%20length%20from%20Singidunum%20to%20Constantinople%20was%20924%20kilometres.), zadnji pristup 20. travnja 2021.

VRANČIĆ, Antun, *Iter Buda Hadrianopolim*, (urednik László Szalay), *versio electronica*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.261:2.croala>, zadnji pristup 17. prosinca, 2020.

„Zemun“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67130>>., zadnji pristup 31. siječnja 2021.